

Założenia do Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego

Grupa KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZNEGO

RAPORT TEMATYCZNY

Białystok, wrzesień 2012 r.

Zawartość Raportu

1. **Wprowadzenie**
2. **Demografia** - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji
3. **Kwalifikacje, rynek pracy** - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji
4. **Spójność społeczna** - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji
5. **Kapitał społeczny** - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji
6. **Zdrowie** - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji
7. **Bibliografia**

Wprowadzenie

Zakres danego obszaru tematycznego pozwala na wyodrębnienie pięciu zasadniczych podobszarów, którym poświęcono poszczególne części przedmiotowego raportu. Zidentyfikowane podobszary tematyczne to:

- Demografia,
- Rynek pracy i kwalifikacje,
- Spójność społeczna,
- Kapitał społeczny,
- Zdrowie.

Zawartość merytoryczna raportu obejmuje wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podlaskiego oraz z analizy SWOT dla danego obszaru, cele strategiczne i operacyjne, propozycję działań, tj. instrumentów realizacji proponowanych celów, a także propozycję rezultatów zaplanowanych interwencji.

Należy również zaznaczyć, że specyfika obszaru, jakim jest obszar kapitału ludzkiego i społecznego, stanowi uzasadnienie dla realizacji wszystkich proponowanych celów na obszarze całego województwa podlaskiego (problematyka terytorializacji celów).

Demografia - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji

Zmiany demograficzne, takie jak spadek liczby ludności, starzenie się społeczeństwa, presja migracyjna, dysproporcje w rozmieszczeniu siły roboczej, wskazywane są jako jedno z wyzwań dla rozwoju regionalnego. **Niekorzystne tendencje demograficzne** obserwowane są zarówno w Europie, Polsce, jak również w województwie podlaskim. Problem ten znalazł swoje odzwierciedlenie w *Raporcie Polska 2030 w Wyzwaniu 2* czy w *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2030*, w której wskazano na konieczność poprawy sytuacji demograficznej w sposób nieograniczający aktywności zawodowej rodziców oraz wykorzystanie rezerw demograficznych, a także poprawę zdrowia społeczeństwa. Problematyka ta pojawiła się też w **krajowych sektorowych strategiach rozwoju**, których działania skierowane zostały m.in. na poprawę sytuacji demograficznej, podniesienie poziomu zdrowotności społeczeństwa, racjonalną politykę migracyjną.

W latach 2002-2010 w woj. podlaskim ubyło ponad 19 tys. mieszkańców. Dynamika tego spadku była znacznie większa niż w kraju (odpowiednio: -1,6% i -0,1%) i przebiegała inaczej. Ubytki ludności bardziej niż w kraju dotknęły grupy osób w wieku przedprodukcyjnym; w ciągu ośmiu lat ubyło bowiem w woj. podlaskim ponad 23% osób do 18 roku życia, podczas gdy w Polsce niespełna 18%. Z pewnością sytuacja ta nie pozostanie bez wpływu na uszczuplenie potencjalnych zasobów pracy w naszym regionie w przyszłości. Natomiast w dalszym ciągu odnotowuje się w woj. podlaskim **większy niż w kraju wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym (odpowiednio o: 5,1% i 3,5%)**; dotyczy on jednak grupy w wieku niemobilnym, w której liczba ludności zwiększyła się o 15,5% (w Polsce o 8,8%). Jako pozytywny element zmian demograficznych należy również wskazać **znacznie mniejszą dynamikę wzrostu liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (odpowiednio: województwo podlaskie: +6,2%, Polska: +11,8%)**. Wprawdzie wskaźnik obciążenia demograficznego w woj. podlaskim przewyższa krajowy o ponad 2 punkty proc. (odpowiednio: 57,3% i 55,2%), to odsetek ludności województwa w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym zmniejsza się

dynamiczniej. W 2002 r. różnica ta wynosiła aż 17,3 punktu proc. na niekorzyść województwa podlaskiego.

Powyższe zmiany rzutują na strukturę ludności. Dokonując jej analizy z uwzględnieniem kryterium ekonomicznego, można stwierdzić, iż w woj. podlaskim w przypadku udziału osób w wieku przedprodukcyjnym prezentuje się ona nieco korzystniej niż w kraju (woj. 18,8%, Polska 18,7%), jednakże udział tej grupy wiekowej szybciej niż w kraju się zmniejsza. Niestety, również odsetek osób w wieku poprodukcyjnym jest wyższy niż w kraju (woj.: 17,6%, Polska: 16,9%); korzystne jest jednak to, że tempo wzrostu udziału tej grupy ludności jest mniejsze niż w kraju. Z kolei procent ludności w wieku produkcyjnym jest w województwie niższy (woj.: 63,6%, Polska: 64,4%), ale **tempo wzrostu udziału tej grupy jest szybsze (woj.:+4,1%, Polska: +2,2%)**, co daje nadzieję na zmniejszenie dystansu między naszym regionem a resztą kraju. Korzystny w porównaniu do kraju jest wyższy w woj. podlaskim odsetek osób w wieku produkcyjnym mobilnym (woj.: 63,1%, Polska: 62,3% ogółu osób w wieku produkcyjnym), jednakże wskaźnik ten szybciej zmniejsza się (woj.: -3,4 punktu, Polska: - 1,8 punktu na przestrzeni 8 lat)¹.

Specyfiką woj. podlaskiego na tle Polski w zakresie zmian sytuacji demograficznej jest więc większa dynamika ubytku ludności, zwłaszcza w wieku przedprodukcyjnym, większy wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym, ale jednocześnie mniejsza dynamika przyrostu ludności w wieku poprodukcyjnym oraz wyższy niż w kraju, ale dynamiczniej zmniejszający się wskaźnik obciążenia demograficznego.

Natomiast jeśli chodzi o strukturę, to w chwili obecnej woj. podlaskie ma **korzystniejszą strukturę ekonomiczną ludności**, wynikającą z wyższego niż w kraju odsetka osób w wieku przedprodukcyjnym oraz w przypadku ludności w wieku produkcyjnym - wyższego udziału osób w wieku mobilnym.

Założenia najnowszej prognozy ludności przewidują na najbliższe lata systematyczne zmniejszanie się liczby ludności województwa podlaskiego, przy czym tempo spadku będzie coraz większe. W 2020 r. liczba ludności na Podlasiu osiągnie poziom 1 153,5 tys. osób, zaś w 2035 r. – 1 072,3 tys. osób, zatem w okresie najbliższych 25 lat zmniejszy się o ponad 116 tys. osób. **Przewidywane są niekorzystne zmiany w strukturze wieku ludności** praktycznie w całym prognozowanym okresie, a będą one związane ze starzeniem się zasobów siły roboczej, związanym z ubytkiem liczby i udziału osób w wieku produkcyjnym w ogólnej populacji ludności. Wzrośnie współczynnik obciążenia demograficznego, zwłaszcza grupą wieku poprodukcyjnego. W okresie 2010-2035 prognozuje się systematyczne zmniejszanie się liczby osób w wieku produkcyjnym z poziomu 756 tys. w 2010 r. do 603 tys. w 2035 r. Starzenie się społeczeństwa spowoduje znaczące ubytki ludności w wieku mobilnym, a także jej przesunięcie w kierunku grup w wieku niemobilnym. O ile w 2010 r. osoby w wieku mobilnym stanowiły 63,1% ogółu ludności w wieku produkcyjnym, to przewiduje się, iż w 2035 r. udział tej grupy wyniesie tylko 51,7%².

Powyższe zmiany i tendencje, a zwłaszcza dalsze zmniejszanie się liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym i wzrost liczebności starszych grup wiekowych, powodują niekorzystne zmiany w strukturze ekonomicznej i rodzą określone zagrożenia dla rozwoju województwa. Spowodują przede wszystkim ograniczenie potencjalnych zasobów pracy, co może odbić się negatywnie na konkurencyjności całego regionu. Duży odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym pobudzi znaczny popyt na usługi medyczne i z zakresu pomocy społecznej, co pociągnie za sobą konieczność m.in. rozwoju usług w tym zakresie. Zmniejszanie się zaludnienia oraz procesy starzenia się ludności niekorzystnie wpływają na potencjał dochodowy jednostek samorządu terytorialnego poprzez zmniejszenie się wpływów z udziałów w podatkach dochodowych, jako że ludność w wieku

---

¹ Baza GUS Demografia, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> [21.09.2012]

² Stan i ruch naturalny ludności w województwie podlaskim w 2010 roku. Opracowania sygnałne, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok, maj 2011, s. 8 i nast.

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2011_stan_i_ruch_naturalny_ludnosci_wpodl_w_2010_r.pdf [26.09.2012]

poprodukcyjnym jest mniej aktywna zawodowo. Dlatego konieczne jest wspieranie aktywności zawodowej i społecznej mieszkańców, zwłaszcza osób młodych i starszych³.

Na spadek liczby ludności województwa wpływają zarówno zmiany demograficzne spowodowane ujemnym przyrostem naturalnym i starzeniem się społeczeństwa, jak i presją migracyjną powodującą z jednej strony dysproporcje w rozmieszczeniu siły roboczej, a z drugiej odpływy zasobów pracy, zwłaszcza osób dobrze wykształconych.

Według danych Urzędu Statystycznego w Białymstoku, w okresie I-IX 2011 r. w woj. podlaskim odnotowano **ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały** i wyniosło ono: -1,71 na 1000 ludności (w okresie I-IX 2010 r.: -1,25); dla Polski wskaźnik ten osiągnął wartość -0,10⁴. Przepływy ludności w formie migracji stałych mają istotny wpływ na procesy rozwoju społeczno-gospodarczego. Napływ nowych mieszkańców może stanowić impuls rozwojowy związany z efektami aglomeracji przejawiającymi się m.in. wielkością rynku zbytu, zróżnicowaniem rynku pracy, a także rozszerzeniem oferty usługowej. Ponadto z migracjami stałymi wiążą się też bardzo często przepływy kapitałowe związane z zakupem domów i mieszkań. Z kolei ubytek liczby stałych mieszkańców może w analogiczny sposób negatywnie oddziaływać na gospodarkę regionalną prowadząc m.in. do utraty zasobów kapitału ludzkiego oraz do kurczenia się rynku zbytu. Z drugiej strony odpływ ludności może być częściowo kompensowany transferami dochodów emigrantów do ich rodzin, które pozostały w starym miejscu zamieszkania. Ponadto w długim okresie korzystne może okazać się zjawisko powrotów emigrantów, którzy wykorzystując zdobyte doświadczenie i kapitał mogą rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej, w tym wykorzystując nieznane wcześniej w danym regionie nisze rynkowe⁵.

Jednocześnie w analizowanym okresie 2011 r. miał miejsce ujemny przyrost naturalny ludności. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa ukształtował się on na poziomie -0,31 (w roku poprzednim: 0,28) i był znacznie niższy od wskaźnika ogólnokrajowego wynoszącego 0,56 (rok wcześniej: 1,23). Niższa jest również liczba urodzeń. Współczynnik dzietności oznaczający liczbę urodzonych dzieci przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym oraz współczynnik reprodukcji brutto przedstawiający liczbę córek urodzonych przeciętnie przez kobietę, osiągnęły w województwie podlaskim w 2011 r. wartości na poziomie odpowiednio 1,23 i 0,60, co oznacza poziomy nieznacznie niższe od wartości dla Polski (wynoszących odpowiednio 1,30 i 0,63)⁶.

Powyższe wnioski z przeprowadzonej diagnozy sytuacji demograficznej w województwie podlaskim, pozwalają potwierdzić, iż:

- mocną stroną województwa jest utrzymująca się korzystna struktura ekonomiczna ludności, wynikająca z wyższego niż w kraju odsetka osób w wieku przedprodukcyjnym oraz w przypadku ludności w wieku produkcyjnym - wyższego udziału osób w wieku mobilnym,
- słabą stroną województwa jest ujemne saldo migracji oraz prognozowany dalszy spadek liczby ludności.

NAJISTOTNIEJSZE WYZWANIA

³ Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej Raporty i analizy EUROREG 5/2010, Warszawa 2010.

⁴ Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej w województwie podlaskim 2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku, kwiecień 2012.

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2012_raport_o_sytuacji_spoeczno-gospodarczej_wpodl_w2011r.pdf [21.09.2012]

⁵ Tamże, s. 31

⁶ Rocznik demograficzny 2011, GUS, Warszawa 2011.

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2011.pdf [26.09.2012]

- 1) wspieranie zatrudnienia, aktywności zawodowej i społecznej, w szczególności osób młodych i osób starszych,
- 2) rozwój usług opiekuńczych i opieki długookresowej nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi
- 3) rozwój infrastruktury związanej z czasem wolnym (kultura, sport, czytelnictwo, itp.), z uwzględnieniem **potrzeb osób starszych**,
- 4) rozwój usług opiekuńczych skierowanych do dzieci i młodzieży,
- 5) wspieranie rodzin i systemu pieczy zastępczej

CELE I DZIAŁANIA

Cel strategiczny:

Łagodzenie skutków problemów demograficznych

Cele operacyjne i działania:

1. Rozwój wsparcia rodziny w opiece nad dzieckiem

Działania:

- 1.1. Rozwój systemu opieki instytucjonalnej nad dziećmi umożliwiającej godzenie obowiązków rodzicielskich z pracą zawodową poprzez upowszechnienie dostępu do opieki instytucjonalnej nad dziećmi do lat 3
- 1.2. Powszechny dostęp do wychowania przedszkolnego (zwłaszcza na terenach wiejskich)
- 1.3. Wspieranie rodzin i systemu pieczy zastępczej
- 1.4. Zmniejszenie kosztów utrzymania dziecka i zwiększenie efektywności wsparcia dla rodzin z dziećmi
- 1.5. Stworzenie systemu wsparcia dla rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi

2. Wsparcie aktywności zawodowej i społecznej w szczególności młodzieży i osób starszych umożliwiające lepsze wykorzystanie ich potencjału

Działania:

- 2.1. Ułatwienie podejmowania pierwszej pracy przez młodych ludzi
- 2.2. Promowanie modelu łączenia nauki z pracą przez młodych ludzi
- 2.3. Zwiększenie aktywności zawodowej osób starszych
- 2.4. Promocja aktywności zawodowej i społecznej w starszym wieku
- 2.5. Rozwój infrastruktury związanej z czasem wolnym (kultura, sport, czytelnictwo, itp.), z uwzględnieniem potrzeb dzieci i młodzieży oraz osób starszych

3. Rozwój nowoczesnej, dobrze adresowanej opieki społecznej (w tym skierowanej do osób starszych i niepełnosprawnych)

Działania:

- 3.1. Rozwój usług opiekuńczych i opieki długookresowej nad dorosłymi osobami zależnymi (starszymi i niepełnosprawnymi)

4. Zwiększenie dostępności do mieszkań, w tym na zasadach wynajmu

Działania:

- 4.1. Rozwój społecznego budownictwa mieszkaniowego

Nazwa wskaźnika	Źródło	Wartość bazowa	Wartość docelowa
-----------------	--------	----------------	------------------

		PODLASKIE 2010	PODLASKIE 2020
Przyrost naturalny na 1000 ludności	GUS	0,10	1,50
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	GUS	-1,27	0,00
Wskaźnik opieki instytucjonalnej nad dzieckiem w wieku 0-3 lat	GUS obliczenia własne	2,3%	3%
Udział dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym (przedszkola, punkty i zespoły przedszkolne)	GUS	60,0%	70%
Wskaźnik aktywności zawodowej:			
– ogółem	BAEL, GUS	54,6%	60,0%
– osób w wieku 15-24 lata		30,6%	40%
– osób w wieku 55 lat i w.		19,3%	25%
Częstotliwość pomiaru wskaźników: w odstępach rocznych			

Rynek pracy, kwalifikacje - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji

Kwestie związane z wysoką jakością kapitału ludzkiego, uczeniem się przez całe życie, mobilnością edukacyjną i zawodową ludzi oraz efektywnym wchodzeniem na rynek pracy, zostały uznane za priorytetowe w *Strategii Europa 2020 (Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia, Program Młodzież w drodze)* oraz *Raporcie Polska 2030 (Wyzwanie 3: Wysoka aktywność zawodowa oraz adaptacyjność zasobów pracy)*. W strategiach krajowych zwraca się uwagę na podniesienie kompetencji i kwalifikacji na wszystkich etapach życia i kariery oraz podniesienie jakości zasobów ludzkich i usprawnienie rynku pracy. Europejski rynek pracy jest adaptacyjny i elastyczny, charakteryzuje go rozwinięty system edukacji, rozwinięty system kształcenia przez całe życie, efektywny system aktywizacji osób wymagających wsparcia, w szczególności młodych i starszych. Wzrost liczby zatrudnionych powinien odbywać się przez zwiększenie aktywności zawodowej wszystkich grup na rynku pracy. Województwo podlaskie w ciągu najbliższych lat (tj. do 2020 r.), zgodnie z *Krajowym Programem Reform* (aktualizacja dokumentu – 25 kwietnia 2012 r.), powinno przyczynić się do osiągnięcia przez kraj wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat na poziomie co najmniej **71%** (w 2011 r. w Polsce wynosił on **64,8%**), zwiększenia odsetka osób w wieku 30-34 lata posiadających wyższe wykształcenie do ogółem **45%** (w 2011 r. – **36,9%**), a także zmniejszenia do **4,5%** odsetka młodzieży (18-24 lata) niekontynuującej nauki (w 2010 r. – **5,4%**).

Potencjalne zasoby pracy w województwie podlaskim (ludność w wieku produkcyjnym, czyli w wieku zdolności do pracy) wykazywały w latach 2004-2010 tendencję wzrostową. Z 734 351 osób w 2004 r. wzrosły do 755 651 osób w 2010 r. (wzrost o 21 300 osób, tj. 2,9%).

Mieszcząca się w kategorii potencjalnych zasobów pracy kategoria aktywnych zawodowo obejmuje osoby pracujące i bezrobotne. Jeśli chodzi o pracujących, ich liczba w województwie podlaskim w latach 2004-2010 ulegała wahaniom. Wg danych GUS o liczbie pracujących w gospodarce narodowej, w 2004 r. wynosiła ona 388 691 osób i wzrosła w 2010 r. do 398 005 osób (o 9 314 osób, tj. 2,4%). Wspomniane wahania odnoszą się do sytuacji, kiedy to w latach 2007-2009 liczba pracujących w województwie przekraczała 400 tys. osób (i wynosiła odpowiednio: 410 827, 418 845, 409 005 osób). Liczba pracujących wg metodyki *Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL)* wynosiła w 2005 r. 430,0 tys. osób i wzrosła w 2010 r. do 495 tys. osób⁷.

Liczebność drugiej grupy osób, w kategorii aktywnych zawodowo, bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy, uległa w tym samym okresie zmniejszeniu z 76 125 osób w 2004

⁷ *Rocznik statystyczny woj. podlaskiego 2011*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2012, s. 115.

r. (78,0 tys. wg BAEL) do 63 761 osób w 2010 r. (56,0 tys. wg BAEL). Podkreślić jednak należy, że liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy malała do 2008 r. (45 821 osób). Od 2009 r. następuje systematyczny wzrost rejestrowanego bezrobocia. Dostępne dane statystyczne na koniec 2011 r. pokazują już bezrobotnych w liczbie 65 920 osób.

Z liczbą bezrobotnych ściśle związana jest stopa bezrobocia (pokazująca udział procentowy liczby bezrobotnych w liczbie aktywnych zawodowo) W 2004 r. stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie podlaskim wynosiła 16,1% (15,6% wg BAEL) i w następnych latach malała aż do 2008 r. kiedy to osiągnęła poziom 9,7% (6,4% wg BAEL). Rok 2009 przyniósł jej skokowy wzrost do 12,8% (7,1% wg BAEL) i rozpoczął okres odwrócenia tendencji spadkowej w zakresie bezrobocia rejestrowanego. W 2010 r. notowano już stopę bezrobocia na poziomie 13,8%, a na koniec 2011 r. na poziomie zarejestrowanych 14,1%. Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności wykazało dla 2011 r. stopę bezrobocia na poziomie 9,2%.

Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności dostarcza istotnych informacji o aktywności zasobów ludzkich na rynku pracy, w postaci dwóch wskaźników: współczynnika aktywności zawodowej (pokazującego udział aktywnych zawodowo w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej) i wskaźnika zatrudnienia (pokazującego udział pracujących w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej).

Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku produkcyjnym dla województwa podlaskiego kształtował się na poziomie 72,9% w 2004 r. (w kraju 69,6%). Ulegał stałym wahaniom w następnych latach osiągając najwyższą wartość w 2009 r. - 73,6% (70,9% w kraju) i następnie malejąc do 72,8% w 2010 r. (71,9% w skali kraju).

Wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku produkcyjnym kształtował się w województwie podlaskim na poziomie 61,1% w 2004 r. (51,9% w skali kraju) i systematycznie rósł w następnych latach (wskaźnik dla województwa podlaskiego przez wszystkie te lata osiągał wartości wyższe od średniej krajowej) osiągając poziom 68,2% w 2009 r. W 2010 r. zanotowano spadek wskaźnika zatrudnienia do poziomu 65,3% (64,9% w skali kraju).

Liczba biernych zawodowo kształtowała się w województwie podlaskim, w 2005r. na poziomie 406,0 tys. osób i liczb tych osób wzrosła do 424,0 tys. osób w 2010r.

W województwie podlaskim następuje powolny, ale znaczący ubytek ludności m.in. z powodu znacznych migracji do ościennych województw (Warszawa) i za granicę. Współwystępuje ponadto proces starzenia się ludności (dotyczy głównie ludności wiejskiej, ucieczki mieszkańców wsi (głównie młodych do miast) i długoletni ujemny przyrost naturalny. Jak podają prognozy demograficzne do 2035 r. zasoby pracy regionu mogą skurczyć się nawet o 20%. W woj. podlaskim, według długoterminowych prognoz Głównego Urzędu Statystycznego, liczba ludności zmniejszy się o 10%, aczkolwiek w grupie osób w wieku przedprodukcyjnym aż o 1/3, podczas gdy o 50% wzrośnie liczba osób w wieku poprodukcyjnym.⁸

Liczba aktywnych zawodowo (stanowiących realne zasoby pracy), obok struktury demograficznej, jest określana przez czynniki ekonomiczne (popyt na pracę, wynagrodzenia), instytucjonalne (uregulowania dotyczące systemu zabezpieczenia społecznego) i społeczne (wydłużenie okresu kształcenia, zwiększenie dostępu do kształcenia, emancypacja kobiet)⁹. W liczbie tych osób szczególne znaczenie mają osoby bezrobotne, teoretycznie wyrażające chęć i gotowość do podjęcia pracy. **Ich liczba to wielkość realnych niezagospodarowanych zasobów pracy.** Ale należy mieć również na uwadze liczbę biernych zawodowo. Wprawdzie większa część zasobów tej grupy

⁸ Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji. Analiza rozkładu oraz charakteru popytu na zawody i kwalifikacje w województwie podlaskim w ujęciu lokalnym, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2010, s. 26-33.

⁹ E. Kusideł, Ekspertyza dotycząca obszaru: rynek pracy w kontekście raportu o Rozwoju, opracowywanym zgodnie z art. 35b ustawy z dnia 6 grudnia 2006r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Boginia 2011, s. 1, http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analazy/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Ekspertyza_Rynek_pracy_20072011.pdf [27.09.2012]

wykazuje bierność z powodów, które wpływają na utrwalanie się tego stanu (np. pobierania świadczeń emerytalnych, świadczeń z tytułu niepełnosprawności), to jednak część zasobów może wykazywać bierność okresową, związaną np. z opieką nad dzieckiem, opieką nad chorym członkiem rodziny. Ta grupa osób stanowi o **wielkości potencjalnych niewykorzystanych zasobów pracy**, które mogłyby pracować ale z różnych przyczyn, w danej chwili, nie podejmują aktywności zawodowej (tzn. nie pracują i nie poszukują pracy). Z chwilą podjęcia decyzji o zmianie swojego statusu, osoby te zasilą kategorię aktywnych zawodowo.

I chociaż istotny wpływ na rynek pracy mogą mieć w najbliższej perspektywie niekorzystne procesy demograficzne występujące w regionie, to w kontekście podaży pracy należy wskazać na **istnienie niezagospodarowanych (realnych i potencjalnych) zasobów pracy w województwie**.

Dlatego należy położyć szczególny nacisk na wykorzystanie **aktualnych rezerw i zapobieganie ich utraty zwłaszcza wskutek migracji osób w wieku najwyższej mobilności zawodowej (młodych)**, co może w przyszłości zaowocować jeśli nie odwróceniem to przynajmniej złagodzeniem niekorzystnych tendencji demograficznych.

Pozycję konkurencyjną jednostki kształtuje jej skłonność do uczestnictwa w procesach kształcenia. Ma ona bowiem wówczas szanse na doskonalenie swoich kwalifikacji, oraz możliwość dostosowania ich do oczekiwań pracodawców. Jest to szczególnie ważne wtedy, gdy mamy do czynienia z „rynkiem pracodawcy” lub okresowym obniżeniem aktywności ekonomicznej gospodarki. Chęć do podwyższania, zmiany lub uzupełniania kwalifikacji owocuje kształtowaniem się społeczeństwa opartego na wiedzy. Zasoby ludzkie, doskonaląc swoje umiejętności zawodowe, odpowiadają tym samym na coraz nowe wyzwania rozwijającej się gospodarki, jednocześnie gwarantując sobie w ten sposób stałe uczestniczenie w aktywności zawodowej¹⁰.

Populacja województwa podlaskiego jest coraz lepiej wykształcona. Kolejne lata przynoszą wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców w wieku produkcyjnym. Rośnie liczba ludności z wykształceniem ogólnokształcącym i wyższymi poziomami wykształcenia. Maleje liczba osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe i niższe.

O ile w 2004 r. 12,7% (12,8% w Polsce) mieszkańców województwa w wieku produkcyjnym posiadało wykształcenie wyższe, o tyle w 2010 r. tych osób było już 19,6% (19,8% w Polsce). W przypadku osób z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym, w 2004 r. stanowiły one 24,8% populacji w wieku produkcyjnym, a w 2010 r. 25,9% (w kraju wskaźnik pozostał na tym samym poziomie 24,6%). Jeśli zaś chodzi o osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, to w 2004 r. stanowiły one 9,6% (10,0% w Polsce) populacji w wieku produkcyjnym, a w 2010 r. 11,3% (w Polsce 11,1%).

Liczba osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym stanowiła w 2004 r. 25% (29,7% w skali kraju), a w 2010 r. 21,5% (26,7% w kraju) populacji w wieku produkcyjnym. W przypadku osób z wykształceniem gimnazjalnym i poniżej odpowiednio 27,9% (22,9% w kraju) i 21,7% (17,8% w kraju) zasobów pracy.

Udział w kształceniu ustawicznym ludności województwa podlaskiego utrzymuje się na poziomie zbliżonym do średniej krajowej. W 2004 r. w kształceniu ustawicznym uczestniczyło 5% populacji województwa w wieku produkcyjnym (w skali kraju również 5%). W następnych latach wskaźnik ten ulegał wahaniom, a w 2010 r. osiągnął poziom 5,2% (Polska 5,3%).

Badania przeprowadzone w województwie podlaskim w 2009 r. na trzech grupach wchodzących w skład zasobów pracy (pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo) wykazały **wyższą mobilność zawodową badanych**. W odniesieniu do badanych osób pracujących (w wieku 15-64 lata) wyniosła ona 25%. Istotnym jest fakt, iż pracujący decyzję o rozpoczęciu nauki podejmowali sami. Znacznie mniejszy udział w skierowaniach do procesu kształcenia mieli pracodawcy, a zupełnie niezauważalny – fundacje, stowarzyszenia, urzędy pracy, czy też inne organizacje. Pracujący

¹⁰ H. Sobocka-Szczapa, I. Poliwczyk (red.), *Mobilność zawodowa, przestrzenna i edukacyjna ludności województwa podlaskiego*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna – Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Białystok-Warszawa, s. 117

najczęściej brali udział w kursach i szkoleniach. Zauważalna liczba badanych kształciła się w ramach studiów wyższych I i II stopnia oraz na studiach podyplomowych¹¹.

Badane osoby bezrobotne wykazały mobilność edukacyjną na niższym poziomie, sięgającym 15%. W procesie kształcenia bezrobotni przede wszystkim uczyli się na szkoleniach i kursach. W pojedynczych przypadkach brali udział w kształceniu na poziomie wyższym (studia I i II stopnia) oraz studiach podyplomowych. Należy jednocześnie podkreślić, że każdy z respondentów w większości sam podejmował decyzję o kształceniu. Istotnym jest w przypadku bezrobotnych, że wyrażali chęć częstszego uczestnictwa w szkoleniach pod warunkiem otrzymywania ich propozycji z urzędu pracy. Jednak nie ten czynnik przyczyniłby się w sposób zasadniczy do zwiększenia mobilności edukacyjnej wśród osób poszukujących pracy. W odpowiedziach, związanych właśnie z tym zagadnieniem, respondenci najczęściej podkreślali wagę pewności otrzymania pracy po ukończonych szkoleniach oraz kwestie finansowe (bezpłatny dostęp do szkoleń, więcej pieniędzy na sfinansowanie procesu kształcenia). Wówczas chętniej uczestniczyliby w szkoleniach i tylko w tych formach kształcenia, które powinny obejmować przede wszystkim wiedzę z zakresu umiejętności przydatnych w pracy zawodowej (kursy obsługi biurowej, operatorów sprzętu, finansowo księgowo, komputerowe, krawców)¹².

Bierni zawodowo wykazywali najniższą aktywność edukacyjną. Skłonność do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych wykazało 11,1% badanych. Ci, którzy uczestniczyli w jakiejś formie kształcenia, robili to najczęściej w formie kursów i szkoleń. Również i w tym przypadku decyzję o podniesieniu posiadanych kwalifikacji i umiejętności zawodowych podejmowały same osoby zainteresowane. Znacznie rzadziej było to działanie narzucone i wymuszone przez różnego rodzaju podmioty¹³.

Należy więc stwierdzić, iż posiadane przez województwo podlaskie zasoby pracy wykazują mobilność edukacyjną i coraz większe zrozumienie dla jej wagi. Pomijając analizę korelacji pomiędzy skłonnościami do kształcenia a wiedzą na temat potrzeb rynku pracy i gospodarki oraz motywami jakimi kierują się osoby aktywnie uczestniczące w procesie kształcenia i doskonalenia swoich zasobów, należy wskazać iż rosnące aspiracje edukacyjne populacji w wieku produkcyjnym i nie odbiegający od średniej krajowej udział w kształceniu ustawicznym, świadczą o skłonnościach do podnoszenia i zmiany kwalifikacji i coraz większym zrozumieniu dla wartości kapitału ludzkiego.

Rynek pracy województwa podlaskiego jest słabo rozwinięty. Wynika to ze struktury gospodarczej regionu, które wyróżnia się negatywnie pod względem struktury zatrudnienia. Pracujący w rolnictwie stanowią ponad 30% ogółu pracujących w województwie. Stan ten nie ulega znaczącym zmianom i koniecznym do podkreślenia jest fakt, iż wskaźniki pracujących w rolnictwie dla województwa są niemal dwukrotnie wyższe od średniej krajowej. W 2004 r. w rolnictwie w woj. podlaskim pracowało 35,9% pracujących, wobec 17,3% pracujących w rolnictwie w skali kraju. W 2010 r. sytuacja niewiele się zmieniła, w woj. podlaskim w rolnictwie pracowało 31,8% pracujących, w skali kraju 17,3%.

Słaby rozwój sektora przemysłu powoduje, że liczba powstających w nim miejsc pracy jest ograniczona. W 2004 r. w podlaskim przemyśle pracowało 19,1% pracujących, wobec 28,3% w skali kraju. W 2010 r. zanotowano niewielki wzrost liczby pracujących w przemyśle woj. podlaskiego do 20,4%. W tym samym roku, w skali kraju, liczba pracujących w przemyśle spadła do 27,4%.

W usługach rozwiniętych na terenie województwa powstają największe liczby miejsc pracy. W 2004 r. w usługach w województwie pracowało 45% pracujących, wobec 54,4% w skali kraju. W 2010 r. było to 47,8% pracujących, wobec 54,4% pracujących w skali kraju¹⁴.

---

¹¹ Tamże, s. 117.

¹² H. Sobocka-Szczapa, I. Poliwczyk (red.), *Mobilność zawodowa, przestrzenna i edukacyjna ludności województwa podlaskiego*, op.cit. s. 166-171.

¹³ Tamże, op.cit. s. 208-209.

¹⁴ Roczniki statystyczne woj. podlaskiego za lata 2005-2011, Urząd Statystyczny w Białymstoku.

Stan rozwoju województwa decyduje o ograniczonej liczbie miejsc pracy w jego gospodarce. Z tego powodu zasoby pracy posiadane przez województwo nie mogą być w pełni wykorzystane. Problem potęguje niedostosowanie strukturalne podaży i popytu na pracę. Kumulacja problemu znajduje wyraz w strukturze zawodowo-kompetencyjnej bezrobocia i jest powodowana w głównej mierze niedostosowaniem kształcenia do potrzeb regionalnej gospodarki.

Podobnie jak pozostałe regiony Polski, woj. podlaskie zmagają się z wieloma problemami edukacyjnymi spowodowanymi głównie brakiem długofalowej polityki oświatowej państwa oraz wadliwym podziałem środków budżetowych. Niemniej jednak można zaobserwować w ostatnich latach znaczną poprawę, w szczególności w obszarach wykorzystania technologii informatycznych w procesie kształcenia, wyglądu szkół i zaplecza dydaktycznego, ofercie zajęć dodatkowych (głównie sportowych i językowych), a także we współpracy z instytucjami zewnętrznymi, tj. domami kultury, placówkami służby zdrowia czy policją¹⁵.

Jednostki samorządu terytorialnego województwa podlaskiego przeznaczają znaczną część swoich środków budżetowych na edukację – w 2007 r. było to średnio 37,20% wydatków budżetowych powiatów oraz miast na prawach powiatów. Przewyższają one nakłady finansowe na pozostałe dziedziny m. in. pomoc społeczną oraz transport i łączność¹⁶. Niewątpliwie pozytywnym tego skutkiem jest utrzymujące się od kilku lat wysokie miejsce regionu w rankingu województw o najlepszej średniej zdawalności egzaminów wśród szóstoklasistów, egzaminów gimnazjalnych oraz maturalnych¹⁷.

Poprawa jakości kształcenia nie zapobiega jednak problemom związanym z jego złą strukturą.

Liczba osób kształcących się w uczelniach wyższych, nieprzerwanie od lat, utrzymuje się na wysokim poziomie. **Głównym problemem jest jednak niedostosowanie oferty kształcenia do potrzeb rynku pracy.** Uczelnie przy tworzeniu oferty edukacyjnej częściej kierują się względami finansowymi, popytem na dany kierunek wśród studentów oraz dostępnym zapleczem kadrowym niż zapotrzebowaniem istniejącym na rynku pracy. Potencjalni studenci, również w dużej mierze poddający się „modzie” na dany kierunek w momencie jego wyboru, nie biorą pod uwagę, iż po ukończeniu toku studiów ich sytuacja na rynku pracy może nie należeć do najłatwiejszych. W efekcie, na rynku pracy uwidacznia się nadwyżka absolwentów kierunków humanistycznych, kierunków w których proces kształcenia należy do stosunkowo tanich jeśli wziąć pod uwagę koszty ponoszone przez uczelnie. W roku 2005 kierunki administracyjne, społeczne i humanistyczne wybierała ponad połowa wszystkich studentów w województwie podlaskim (administrację i ekonomię 27,1%; społeczne 12%; pedagogiczne 10,1%; humanistyczne 7,1%)¹⁸. Wyniki badań przeprowadzonych w 2007 r. wśród absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych w województwie podlaskim wskazują, iż większość z nich narzeka na bardzo duże problemy ze znalezieniem pierwszej pracy – okres poszukiwań trwa w ich przypadku nawet do 18 miesięcy. Z kolei wśród absolwentów, którym udało się znaleźć pierwszą pracę tylko niespełna 50% stwierdza, że wykonują pracę zgodną ze swoim wykształceniem¹⁹.

W województwie podlaskim, kierunki: ekonomia, zarządzanie, zarządzanie i marketing (kierunek wygaszany), pedagogika i administracja, należą do najchętniej studiowanych i generują najliczniejsze grupy absolwentów. Na tle pozostałych wyróżniają się również stosunkowo dużym udziałem absolwentów zarejestrowanych w urzędach pracy²⁰.

¹⁵ Ł. Kutyło, J.R. Stempień, P. Stronkowski, M. Zub, *Analiza losów zawodowych absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych rocznika 2007*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2009, s. 40.

¹⁶ Tamże, s. 36.

¹⁷ R. Mazur R., K. Ostrowski, *System Informacji Oświatowej - Materiały z narady*, Kuratorium Oświaty w Białymstoku, Białystok 2010, www.kuratorium1.home.pl, [30.07 2010]

¹⁸ *Program Rozwoju Edukacji do 2013 roku*, <http://www.wrotapodlasia.pl>, [30.07.2010]

¹⁹ Ł. Kutyło, J.R. Stempień, P. Stronkowski, M. Zub, *Analiza losów zawodowych absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych rocznika 2007*, op.cit., s. 205-206.

²⁰ *Analiza losów zawodowych absolwentów szkół wyższych wybranych kierunków, którzy ukończyli naukę w roku akademickim 2008/2009*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011, s. 5-7.

Nie należy liczyć na to, że szkoły wyższe, nawet mając dostęp do analizy zatrudnienia absolwentów, będą działały w celu ograniczenia liczby studentów. Presja niżej demograficznego będzie wręcz zachęcała je do wykorzystywania dostępnych informacji w celu osiągnięcia odpowiedniego celu marketingowego. By jednak możliwe było dokonywanie racjonalnych decyzji o alokacji publicznych i prywatnych środków na kształcenie, konieczne jest śledzenie losów absolwentów oraz sporządzenie na tej podstawie odpowiednich rekomendacji.

W opracowaniu poświęconym ocenie systemów szkolnictwa wyższego w wybranych siedemnastu krajach na świecie czytamy, że Polska zajmuje wśród nich najwyższą pozycję pod względem dostępności (inkluzywności) szkolnictwa wyższego, jedną z najwyższych pozycji pod względem odsetka studiujących; zapewniając tym samym dostęp do studiowania osobom o relatywnie niskim poziomie kompetencji, mierzonych liczbą punktów w egzaminie PISA6. Z drugiej zaś strony **problemem polskiego szkolnictwa wyższego jest niska wartość wyższego wykształcenia na rynku pracy i słabe dopasowanie kwalifikacji absolwentów do potrzeb rynku pracy**²¹.

W odniesieniu do kształcenia zawodowego na poziomie średnim i zasadniczym zawodowym, w województwie podlaskim występuje ogromne zróżnicowanie liczby uczniów w poszczególnych zawodach. Na ogólną liczbę 73 oferowanych w województwie podlaskim profesji kształconych w szkołach publicznych dla młodzieży, w przypadku 7 brak uczniów (blacharz, kominiarz, kowal, krawiec, monter izolacji budowlanych, ogrodnik i zegarmistrz), w przypadku kolejnych 7 liczba uczniów przekracza zaś 1000 osób (mechanik pojazdów samochodowych, technik budownictwa, technik hotelarstwa, technik rolnik, technik mechanik, technik ekonomista i technik informatyk). W praktyce oznacza to, że prawie połowę wszystkich uczniów szkół zawodowych w województwie podlaskim stanowią osoby pobierające naukę w 7 zawodach (odsetek ten stanowi dokładnie 44,7%). **Świadczy to o ogromnej polaryzacji szkolnictwa zawodowego i stwarza realne zagrożenie braku wystarczającego popytu rynkowego na absolwentów powyższych zawodów**²².

Nieadekwatność kształcenia na poziomie wyższym oraz niższych poziomach kształcenia w odniesieniu do kształcenia zawodowego potwierdzają statystyki bezrobotnych.

W 2011 r., największy napływ osób bezrobotnych do ewidencji urzędów pracy odnotowano tradycyjnie (a więc sytuacja nie ulega zmianie w kolejnych latach i podkreśla problemy strukturalne rynku pracy) w grupie robotników przemysłowych i rzemieślników (19,5% ogółu „napływów”), techników i innego średniego personelu (13,9%) i specjalistów (13,1%), a przede wszystkim w grupie bezrobotnych bez zawodu (26,9%). Najczęściej rejestrowały się osoby bezrobotne w zawodach: sprzedawca (3799 osób), technik ekonomista (1423 osób), technik mechanik (1389 osób), ślusarz (1306 osób), robotnik budowlany (1077 osób), krawiec (974 osoby), mechanik pojazdów samochodowych (901 osób), murarz (871 osób), specjalista administracji publicznej (850 osób), stolarz (837 osób), technik rolnik (815 osób), kucharz (717 osób).

Największy napływ do bezrobocia zaobserwowano w 2011 r. w grupie absolwentów nieposiadających zawodu – głównie absolwentów liceów ogólnokształcących (36,7% ogółu nowo rejestrujących się absolwentów), licznie reprezentowani też byli absolwenci szkół wyższych, głównie kierunków humanistycznych i ekonomicznych.

Wśród zawodów osób bezrobotnych długotrwale najliczniejsze były zawody związane z handlem, gastronomią i usługami (sprzedawca, krawiec, szwaczka, mechanik samochodów osobowych, stolarz, kucharz, piekarz, sprzątaczką), zawody związane z budownictwem i przemysłem (robotnik budowlany, murarz, malarz budowlany, technik budownictwa, ślusarz, tokarz w metalu,

²¹ Ederer P., Schuller P., Willms S., (2008), *University Systems Ranking: Citizens and Society in the Age of the Knowledge*, Lisbon Council Policy Brief, Vol. III, No. I, publikacja elektroniczna: <http://www.lisboncouncil.net/publication/publication/38-university-systems-ranking-citizens-and-society-in-the-age-of-knowledge.html> [26.09.2012]

²² *Diagnoza stanu kształcenia zawodowego i potrzeb w zakresie modernizacji oferty kształcenia dotyczących efektywności i adekwatności kształcenia przez szkoły zawodowe w kontekście potrzeb regionalnego rynku pracy*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011, s.13.

robotnik pomocniczy w przemyśle) oraz zawody związane z rolnictwem (rolnik, mechanik – operator pojazdów i maszyn rolniczych).

Z drugiej strony, analiza popytu na pracę w województwie wskazuje, iż w 2011 r. najbardziej deficytowymi na rynku pracy były zawody: przedstawiciel handlowy, kierowca samochodu ciężarowego, robotnik gospodarczy, cieśla, specjalista do spraw sprzedaży, zbrojarz, doradca klienta, agent ubezpieczeniowy, opiekun osoby starszej, tynkarz, monter ociepleń budynków, kierownik budowy, programista aplikacji, technik prac biurowych, operator sprzętu ciężkiego, przedstawiciel medyczny, doradca finansowy, pozostali pracownicy obsługi biurowej, konsultant /agent sprzedaży bezpośredniej, kierowca samochodu dostawczego, opiekunka dziecięca domowa, kierownik działu sprzedaży, dekarz, pozostali spawacze i pokrewni, glazurnik, brukarz.

Do najbardziej nadwyżkowych należały zaś: sprzedawca, technik ekonomista, technik rolnik, technik mechanik, ślusarz, krawiec, mechanik pojazdów samochodowych, technik informatyk, technik budownictwa, technik hotelarstwa, rolnik, kucharz małej gastronomii, specjalista administracji publicznej, technik żywienia i gospodarstwa domowego, cukiernik, technik usług fryzjerskich, piekarz, mechanik operator pojazdów i maszyn rolniczych, stolarz.

Analiza zawodów poszukiwanych na podlaskim rynku pracy i zawodów reprezentowanych przez podlaskich bezrobotnych zwraca również uwagę na niedostosowanie kompetencji posiadanych przez realne zasoby pracy do oczekiwań pracodawców. W wielu przypadkach, te same zawody, które są poszukiwane przez pracodawców są reprezentowane przez zarejestrowanych bezrobotnych, często długotrwale bezrobotnych.

Poziom przedsiębiorczości w województwie podlaskim istotnie odbiega od poziomu notowanego jako średnia krajowa. O ile w 2004 r. na 1000 mieszkańców województwa przypadały 73,07 przedsiębiorstwa to w 2010 r. liczba tych przedsiębiorstw nieznacznie wzrosła do 74,73. Jednak na tle kraju dane nie przedstawiają się korzystnie. W skali kraju, w 2004 r. na 1000 mieszkańców przypadało 90,17 przedsiębiorstw prywatnych, zarejestrowanych w systemie REGON. W 2010 r. liczba takich przedsiębiorstw utrzymała się na identycznym poziomie.

Poziom innowacyjności, oceniany wysokością nakładów na B+R również istotnie odbiega od średniej krajowej. W 2004 r. w województwie podlaskim nakłady na B+R w przeliczeniu na jednego mieszkańca osiągnęły poziom 43,0 zł. W następnych latach, pomimo wahań, notowano tendencje wzrostowe w tym obszarze i w 2010 r. poziom tych nakładów ukształtował się na poziomie 87,3 zł.

Średnia krajowa wykazywała w 2004 r. poziom wydatków na B+R w przeliczeniu na jednego mieszkańca w wysokości 135,0 zł. W 2010 r. było to już 272,8 zł.

Istniejąca sytuacja może wskazywać na niski poziom kompetencji w zakresie przedsiębiorczości wśród mieszkańców województwa. Niska skłonność do podejmowania ryzyka i samoorganizacji w tym zakresie owocuje nie tylko odbiegającą od skali kraju liczbą inicjatyw gospodarczych, ale również wpływa na niskie oceny zasobów ludzkich przez przedsiębiorców.

W kontekście problemów z wchłonięciem posiadanych zasobów pracy i ich dużej mobilności edukacyjnej należy wskazać, iż ewentualne działania na rzecz pobudzenia popytu na pracę w województwie powinny być ukierunkowane raczej na wspieranie miejscowego biznesu, szczególnie w kluczowych gałęziach gospodarki oraz niezagospodarowanych obszarach aktywności gospodarczej, niż na przyciąganie kapitału z zewnątrz, gdyż to ostatnie wydaje się zadaniem szczególnie trudnym w kontekście niskiej atrakcyjności inwestycyjnej regionu²³.

NAJISTOTNIEJSZE WYZWANIA:

- 1) sprawny system edukacji, w tym edukacji ustawicznej i szkoleń (system wysokiej jakości, dopasowany do potrzeb gospodarczych i społecznych),
- 2) sprawny rynek pracy,
- 3) efektywny system wsparcia skierowanego do określonych grup problemowych
- 4) rozwój współpracy pomiędzy pracodawcami i szkołami zawodowymi.

²³ Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji. Analiza popytu i podaży pracy w województwie podlaskim w ujęciu regionalnym i lokalnym, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2009, s. 34.

CELE I DZIAŁANIA

Cel strategiczny:

Wzrost poziomu aktywności zawodowej mieszkańców regionu

Cel operacyjny i działania:

- 1. Wykorzystanie aktualnych rezerw zasobów ludzkich i zapobieganie ich utracie zwłaszcza wskutek migracji.**

Działania:

- 1.1 Kształtowanie postaw sprzyjających inicjatywności i przedsiębiorczości.
- 1.2 Wspieranie podejmowania własnej działalności gospodarczej.
- 1.3 Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy z uwzględnieniem indywidualizacji wsparcia.
- 1.4 Zwiększenie aktywności zawodowej osób młodych.
- 1.5 Zwiększenie aktywności zawodowej osób starszych.
- 1.6 Zwiększenie aktywności zawodowej osób długotrwale bezrobotnych.
- 1.7 Poszukiwanie metod oddziaływania aktywizującego na biernych zawodowo.

Cel strategiczny

Poprawa kompetencji i kwalifikacji mieszkańców regionu

Cel operacyjny i działania:

- 1. Wsparcie systemu edukacji formalnej i nieformalnej oraz pracujących mieszkańców regionu**

Działania:

- 1.1 Dostosowanie systemu kształcenia zawodowego formalnego w regionie do potrzeb regionalnej gospodarki.
- 1.2 Dostosowanie systemu szkoleń zawodowych w regionie do potrzeb gospodarczych.
- 1.3 Rozwijanie edukacji nieformalnej wspierającej niewykorzystane zasoby pracy w podejmowaniu decyzji sprzyjających ich włączeniu w życie zawodowe.
- 1.4 Kształtowanie i rozwijanie kompetencji, w szczególności kompetencji kluczowych w procesie edukacji formalnej i nieformalnej w odniesieniu do potrzeb gospodarczych i społecznych w regionie.
- 1.5 Zwiększenie udziału osób w wieku 18-64 lata uczestniczących w kształceniu ustawicznym.
- 1.6 Rozwijanie systemu badań nad potrzebami gospodarki i rynku pracy w regionie.
- 1.7 Upowszechnianie wśród zasobów ludzkich regionu wiedzy o sytuacji na rynku pracy, potrzebach gospodarki i sytuacji absolwentów na rynku pracy.
- 1.8 Rozwój współpracy pomiędzy pracodawcami i szkołami zawodowymi.
- 1.9 Reorientacja zawodowa osób odchodzących z rolnictwa.
- 1.10 Wzmocnienie kadr regionalnej gospodarki.
- 1.11 Wzmocnienie kompetencji kadr administracji publicznej.

Nazwa wskaźnika	Źródło	Wartość bazowa	Wartość docelowa
-----------------	--------	----------------	------------------

		PODLASKIE 2010	PODLASKIE 2020
Liczba pracujących: – w podmiotach gospodarki narodowej – wg BAEL	GUS	398005 osób 495,0 tys. osób	410000 osób 550,0 tys. osób
Bezrobocie rejestrowane: – liczba bezrobotnych – stopa bezrobocia	GUS	63761 osób 13,8%	45000 osób 9,0%
Bezrobocie wg BAEL – liczba bezrobotnych – stopa bezrobocia	GUS	56,0 tys. osób 10,3%	40,0 tys. osób 7,0%
Wskaźnik aktywności zawodowej wg BAEL (ogółem):	GUS	54,6%	60,0%
Wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 18-64 lata wg BAEL	GUS	65,3%	71,0%
Bierni zawodowo	GUS	447,0 tys. osób	420,0 tys. osób
Udział osób w wieku 15-64 lata z wykształceniem wyższym w stosunku do ogólnej liczby ludności w tym wieku	GUS	19,8%	25,0%
Udział osób w wieku 15-64 lata z wykształceniem gimnazjalnym i niższym w stosunku do ogólnej liczby ludności w tym wieku	GUS	21,7%	15,0%
Udział osób w wieku 25-64 lata uczestniczących w kształceniu ustawicznym w ogólnej liczbie ludności w tym wieku	GUS	5,2%	10,0%
Udział bezrobotnych skierowanych do udziału w aktywnych programach, w stosunku do ogółu wyrejestrowanych bezrobotnych, w ramach:	WUP		
– szkoleń zawodowych		5,8%	15,0%
– staży		12,3%	15,0%
– przygotowania zawodowego dorosłych		0,03%	10,0%
– środków na podjęcie działalności gospodarczej		2,5%	6,0%
– prace interwencyjne			
– pośrednictwa pracy		38,2%	60,0%
– poradnictwa zawodowego	27,0%	40,0%	
Efektywność brutto aktywnych programów rynku pracy	WUP		
– szkoleń		39,6%	60,0%
– staży		45,9%	70,0%
– przygotowania zawodowego dorosłych		100,0%	10,0%
– środków na podjęcie działalności gospodarczej		100,0% w okresie 2lat od rozpoczęcia działalności gospodarczej	70,0% po upływie 2 lat od rozpoczęcia działalności gospodarczej (aktualnie nie istnieje monitoring w przedmiotowym
– prac intrwencyjnych		68,4%	80,0%
– poradnictwa zawodowego		36,0%	50,0%
– zajęć aktywizujących w Klubach Pracy	18,6%	40,0%	

Efektywność netto aktywnych programów rynku pracy (w MPiPS trwają prace nad wdrożeniem systemu monitorowania efektywności netto)	MPiPS	Po wdrożeniu odpowiedniego systemu monitorowania przez MPiPS	Po wdrożeniu odpowiedniego systemu monitorowania przez MPiPS
Częstotliwość pomiaru wskaźników: w odstępach rocznych			

Spójność społeczna - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji

Jednym z zasadniczych celów *Strategii Europa 2020* jest eliminacja ryzyka ubóstwa i wykluczenia dotyczącego przynajmniej 20 mln osób ogółem. Wyzwania te znajdują swoje odzwierciedlenie w *Strategii Europa 2020 (Europejski program walki z ubóstwem)* oraz *Raporcie Polska 2030 (Wyzwanie 8: Spójność społeczna)* i *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2030*, w której założono poprawę spójności społecznej przez wsparcie grup najbardziej potrzebujących, odniesienie do solidarności pokoleń - niwelowanie ubóstwa, wspieranie młodzieży, osób niepełnosprawnych i cudzoziemców. Strategie sektorowe skupiają się na aktywnej polityce wspierającej infrastrukturę społeczną, obszarach i grupach problemowych oraz działalności i aktywności obywateli. Województwo podlaskie w ciągu najbliższych lat powinno przyczynić się do zmniejszenia w Polsce liczby osób zagrożonych ubóstwem o ogółem 1,5 mln osób.

Wykluczenie społeczne jednostek i grup jest jednym z podstawowych problemów społecznych. Samo zjawisko wykluczenia społecznego jest trudno definiowalne. Przyczyny marginalizacji są różne i niejednokrotnie nakładają się na siebie. Wykluczenie społeczne traktowane jest jako brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich. Zjawisko to dotyczy najczęściej osoby niepełnosprawne, długotrwale bezrobotne, bierne zawodowo, osoby żyjące w niekorzystnych warunkach ekonomicznych.

Istotną przyczyną wykluczenia społecznego jest ubóstwo. To groźne zjawisko staje się udziałem coraz większej liczby Polaków. Ubóstwo ma wiele znaczeń, jest pojęciem ekonomicznym, jak również socjologicznym. Określając w sposób najprostszy - dotyczy sytuacji, w której brakuje środków materialnych na zaspokojenie podstawowych potrzeb jednostki (żywności, mieszkania, odzieży).

W roku 2010 w woj. podlaskim odsetek osób zagrożonych ubóstwem relatywnym wyniósł 13,4%, a więc zmniejszył się znacznie od 2004 roku (21,3%). Wskaźnik ten był znacznie niższy niż w kraju (17,6%). Natomiast poniżej tzw. ustawowej granicy ubóstwa żyło 11,0% mieszkańców województwa (w 2005 r. 19,4%), a więc znacznie wyżej niż średnio w kraju (2010 r. – 7,3%). Również procent osób w gospodarstwach domowych, które w przekroczyły granicę ubóstwa skrajnego (tzw. minimum egzystencji wyznaczające poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka) w woj. podlaskim jest wyższy niż w kraju (odpowiednio: 8,9% i 5,7%), chociaż również zmniejszył się od 2005 roku (13,6%)²⁴.

Także z badań prowadzonych m.in. przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku²⁵ wynika, że sytuacja materialna i życiowa mieszkańców naszego województwa jest trudna. W ramach ww. badania wykorzystano syntetyczny miernik stopnia zagrożenia ubóstwem i wartość tego wskaźnika dla naszego województwa w 2010 r. wskazuje na wysoki stopień zagrożenia ubóstwem (w skali 5-stopniowej: od bardzo niski do bardzo wysoki).

²⁴ BDL, Szacunki GUS na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.display?p_id=470896&p_token=0.4894251223139228 [27.09.2012] Europejskie badanie dochodów i warunków życia (EU-SILC) w 2010 r., Wyniki badań GUS, GUS 22.12.2011 r., s. 7.

²⁵ *Wielowymiarowa analiza poziomu ubóstwa w województwie podlaskim w latach 2009-2010*, Białystok 2012, s. 10.

Kolejną przyczyną wykluczenia społecznego jest niepełnosprawność. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. w woj. podlaskim mieszkało 156 tys. osób niepełnosprawnych, z czego 125,6 tys. stanowiły osoby niepełnosprawne prawnie. Wśród populacji osób niepełnosprawnych najliczniejszą grupę stanowiły osoby o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności 39,1 tys. Osób o lekkim stopniu niepełnosprawności było w 2002 r. 37,7 tys., zaś o znacznym 37, 5 tys. osób.

W 2009 r. według kryterium UE w woj. podlaskim zamieszkiwało 250,5 tys. osób niepełnosprawnych biologicznie, z czego 87,4 tys. osób niepełnosprawnych stanowiły osoby poważnie ograniczone, zaś 163,1 tys. osoby ograniczone niezbyt poważnie. Z kolei dane o osobach niesprawnych według NSP wskazują, iż w 2009 r. mieszkało na terenie woj. Podlaskiego 146,4 tys. osób niepełnosprawnych, z czego 52,4 tys. stanowiły osoby niepełnosprawne prawnie i biologicznie, 59,1 tys. osoby niepełnosprawne prawnie, zaś 34,9 tys. osoby niepełnosprawne tylko biologicznie bez uzyskania prawnego potwierdzenia niepełnosprawności²⁶.

Ponad 64% osób niepełnosprawnych w 2002 r. w woj. podlaskim stanowiły osoby w wieku 55 lat i więcej. Ponadto wśród ogółu osób niepełnosprawnych aż 84,5 % stanowiły osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł utrzymania, przede wszystkim emerytur, rent oraz różnego rodzaju zasiłków, łącznie grupę tą stanowiło 135 583 osoby. Dla 20 069 osób niepełnosprawnych głównym źródłem utrzymania była podejmowana praca. Z analizy danych wynika, iż osoby niepełnosprawne posiadają niższe wykształcenie w stosunku do osób sprawnych. Wśród całej populacji osób niepełnosprawnych na podstawie danych NSP z 2002 r. 68 025 osób niepełnosprawnych posiadało wykształcenie podstawowe, 25 872 osób niepełne podstawowe, zaś wykształcenie wyższe posiadało jedynie 6 249 osób. Według danych NSP z 2002 r. współczynnik aktywności zawodowej wśród osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej wynosił 20%. Wskaźnik zatrudnienia uplasował się w tym okresie na poziomie 16,7 %, zaś poziom bezrobocia wynosił 16,2 %.²⁷

Integracja społeczna i zawodowa osób wykluczonych społecznie lub zagrożonych wykluczeniem jest podstawowym sposobem na poprawę ich sytuacji. Spójność społeczna powinna wspierać zatrudnienie tych osób oraz stworzyć system zapewniający każdemu obywatelowi dostęp do usług, które pozwolą zmniejszyć /wyeliminować deficyty uniemożliwiające podjęcie pracy.

W Polsce grupą szczególnie zagrożoną wykluczeniem społecznym są osoby bezrobotne, w szczególności długotrwale bezrobotne, które posiadają jednocześnie niskie wykształcenie i kwalifikacje zawodowe. Szczególnie trudna sytuacja dotyczy rodzin czy gospodarstw domowych, w których występuje kumulacja bezrobocia, oznaczająca, iż więcej niż jedna osoba mogąca podjąć zatrudnienie, pozostaje poza rynkiem pracy. Biorąc pod uwagę fakt, iż zdecydowana większość z tych osób nie jest uprawniona do pobierania zasiłku dla bezrobotnych, a liczba świadczeń możliwych do otrzymania z pomocy społecznej jest ograniczona, jednostki te skazane są często na skrajne ubóstwo i trwałe wykluczenie. Specyficzną sytuacją odróżniającą nasz kraj od większości państw członkowskich Unii Europejskiej jest to, że skrajnym ubóstwem, a co za tym idzie, społecznym wykluczeniem zagrożone są także osoby zatrudnione, ale wykonujące niskopłatną pracę, osoby w wieku emerytalnym i niepełnosprawni. Wysokość wynagrodzeń dla robotników i pracowników najemnych, w niektórych przedsiębiorstwach, a także niskie świadczenia emerytalno-rentowe powodują, iż zjawisko wykluczenia dotyczy znacznej liczby ludzi i ich rodzin. Zagrożone wykluczeniem są również osoby młode – dzieci i młodzież – głównie z rodzin wielodzietnych i niepełnych, w tym także wiejskich, które z braku możliwości finansowych i innych barier o charakterze strukturalnym nie mają równego dostępu do wykształcenia, a co za tym idzie do zajmowania wyższych pozycji społeczno-zawodowych, czy często jakiegokolwiek zatrudnienia. Badania nad ruchliwością społeczną pokazują, iż dziedziczenie statusu społecznego w ramach relacji międzypokoleniowych w dużym stopniu skorelowane jest z poziomem wykształcenia.

---

²⁶ *Zdrowie i ochrona zdrowia w 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.

²⁷ *Wieloletni Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim na lata 2013-2020*, ROPS w Białymstoku, projekt z 05.09.2012 r., s. 17-18.

Liczba osób biernych zawodowo w województwie podlaskim w 2010 r. wyniosła 447 tys. osób, co stanowiło 45,1% ludności województwa w wieku powyżej 15 lat (2004r. – 44,2%). Odsetek osób, które nie pracują i nie poszukują zatrudnienia jest w woj. podlaskim wyższy niż w kraju (2010 r. - 44,2%). Niepokojący jest również poziom bezrobocia rzeczywistego w woj. podlaskim. W 2010 r. stopa bezrobocia wg BAEL wyniosła 10,3% i była wyższa od krajowej (9,6%)²⁸. Powyższe dane pokazują, jak duża grupa ludności wymaga działań zmierzających do ich efektywnej aktywizacji zawodowej.

Problemy na rynku pracy, objawiające się niedoborem miejsc pracy, powodują obniżenie warunków życia ludności, a długotrwałe pozostawanie bez pracy zmniejsza szanse na zatrudnienie i przyczynia się do postępującego procesu ubożenia ludności, patologii a nawet może prowadzić do wykluczenia społecznego dużych grup społeczeństwa. W końcu 2010 r. stopa bezrobocia rejestrowanego ukształtowała się na poziomie 13,8%, podczas gdy wskaźnik ogólnokrajowy wyniósł 12,4%. Dystans województwa do kraju w tym względzie rośnie od 2008 r., podczas gdy wzrost liczby zarejestrowanych bezrobotnych zaczął się zwiększać od 2009 r. Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wyniósł w woj. podlaskim w 2010 r. - 8,4% (w Polsce - 7,9%) i również odnotowano jego wzrost od 2009 r.

Charakterystycznym elementem podlaskiego rynku pracy jest utrzymywanie się wysokiego odsetka osób długotrwałe bezrobotnych na poziomie przekraczającym 50% ogółu bezrobotnych (a w 2011 r. nawet 55%) – grupy ewidentnie zagrożonej wykluczeniem społecznym, która bez wsparcia publicznego nie jest w stanie samodzielnie poprawić swojej sytuacji zawodowej. W grupach szczególnego ryzyka jest również bezrobotna młodzież do 25 lat, stanowiąca ponad 22% ogółu bezrobotnych (2011), grupa, która w obliczu zmniejszającej się na podlaskim rynku pracy liczby miejsc pracy, ma problemy z podjęciem pierwszej pracy i nierzadko decyduje się na wyjazd poza granice województwa. W podobnej sytuacji są także osoby starsze, wyodrębniona ustawowo grupa powyżej 50 roku życia, stanowiąca 23% zarejestrowanych bezrobotnych²⁹.

Kolejną przyczyną wykluczenia społecznego są uzależnienia.

Nie jest możliwe zdiagnozowanie liczby osób uzależnionych w Polsce, gdyż wiele osób mających tego typu problemy w ogóle nie zgłasza się po pomoc, a nowych form uzależnień cały czas przybywa. Jednym z najczęściej występujących uzależnień jest uzależnienie od alkoholu. Z danych GUS wynika, iż spożycie alkoholu w Polsce cały czas wzrasta. Przy jednoczesnym zmniejszeniu się konsumpcji alkoholu wysokoprocentowego wzrasta konsumpcja alkoholu niskoprocentowego. W przeliczeniu na alkohol 100% spożycie alkoholu na jednego mieszkańca w 2002 r. wynosiło 6,93 litra, w 2009 r. zaś 9,06 litra. Według danych GUS z 2009 r., w woj. podlaskim wśród osób powyżej 15 lat - 82,1 tys. osób pije alkohol 2 razy w tygodniu lub częściej. Szacuje się, iż około 2% populacji w kraju to osoby uzależnione od alkoholu, zaś około 5-7% całej populacji stanowią osoby pijące szkodliwie. Szacuje się, iż w woj. podlaskim 71,8 tys. osób jest uzależnionych od alkoholu, a 47,8 tys. to osoby współuzależnione. W 2010 r. w województwie podlaskim z powodu zaburzeń spowodowanych spożywaniem alkoholu zarejestrowanych było w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, uzależnionych od alkoholu i innych substancji 6,8 tys. osób., 5,9 tys. osób zgłosiło się do poradni z zespołem uzależnień, a 0,5 tys. osób z zaburzeniami psychicznymi spowodowanymi stosowaniem środków psychoaktywnych.

Z pomocy punktów konsultacyjnych dla osób z problemem alkoholowym w woj. podlaskim w 2010 r. skorzystało 5,6 tys. osób z problemem alkoholowym oraz 1,8 tys. członków rodzin osób z problemem alkoholowym. W stosunku do 2,0 tys. osób gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych podjęły w 2010 r. czynności zmierzające do orzeczenia o zastosowaniu wobec osoby uzależnionej obowiązku poddania się leczeniu w zakładzie leczenia odwykowego, a wobec 0,9 tys. osób wystąpiły do sądu z wnioskiem o zobowiązanie się do podjęcia leczenia³⁰.

---

²⁸ Źródło: GUS-BDL

²⁹ *Podlaski rynek pracy grudzień 2010, 2011*, WUP w Białymstoku.

³⁰ *Wieloletni Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim na lata 2013-2020*, ROPS w Białymstoku, projekt z 05.09.2012 r., s. 19-20.

Wszystkie te problemy stanowią wyzwanie nie tylko dla służb publicznych, ale i podmiotów zaliczanych do sektora ekonomii społecznej, którego udział w życiu społecznym i gospodarczym regionu jest ciągle niewystarczający. Wpływają na cele ich funkcjonowania i kształt zadań do realizacji w perspektywie powiatów, pracy z grupami długotrwale bezrobotnymi oraz działaniach aktywizacyjnych na obszarach wiejskich. Ekonomia społeczna odgrywa istotną rolę w przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu. Poprzez generowanie nowych miejsc pracy i działania aktywizacyjne wpływa na wzrost spójności społecznej oraz włączenie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w życie społeczno – zawodowe.³¹

W zakresie idei Społecznej Odpowiedzialności Biznesu (CSR) należy zaznaczyć, że praktyka wykorzystywania CSR przez podlaskie przedsiębiorstwa nie jest powszechna i wymaga szerszego zastosowania. Pewne pozytywne symptomy można obserwować na przykładzie firm zgłaszających się konkursu pn. "Podlaskie Superfirmy 2011", gdzie jednym z głównych kryteriów oceny jest nastawienie na biznes odpowiedzialny społecznie. W 2011 r. nagrodzono dwudziestu ośmiu przedsiębiorców ze wszystkich powiatów województwa. Wśród nich dominowali przedstawiciele podmiotów spółdzielczych. Jest to z pewnością dobry początek dla upowszechniania idei CSR w województwie.

Zaawansowane działania w ramach CSR poparte uzyskanymi europejskimi normami prowadzi tylko jedna podlaska firma. W 2010 roku firma ADAMPOL SA przystąpiła do inicjatywy Sekretarza Generalnego ONZ Kofi Annana - Global Compact. GC jest największą na świecie dobrowolną inicjatywą obywatelstwa korporacyjnego, której celem jest promocja społecznej odpowiedzialności biznesu (Corporate Social Responsibility - CSR). Do jej grona należą władze rządowe, firmy, pracodawcy, organizacje pozarządowe i agendy ONZ.

Obecnie zaangażowanych w prace organizacji jest ponad 2 000 firm ze wszystkich regionów świata oraz wiele międzynarodowych środowisk pracy i organizacji pozarządowych, w tym 67 z Polski i jedna z woj. podlaskiego³². Global Compact nakłania firmy do poparcia, przyjęcia i stosowania we wszystkich sferach działalności dziesięciu zasad wynikających z następujących dokumentów: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Deklaracji Międzynarodowej Organizacji Pracy o Fundamentalnych Zasadach i Prawach w Pracy, Deklaracji z Rio o Środowisku Naturalnym i Rozwoju Agenda 21, Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji. Zasady przyjęte przez ADAMPOL SA wraz z przystąpieniem do organizacji, to:

- popieranie i przestrzeganie praw człowieka przyjętych przez społeczność międzynarodową,
- eliminacja wszelkich przypadków łamania praw człowieka,
- poszanowanie wolności stowarzyszania się,
- eliminacja wszelkich form pracy przymusowej,
- zniesienie pracy dzieci,
- efektywne przeciwdziałanie dyskryminacji w sferze zatrudnienia,
- prewencyjne podejście do środowiska naturalnego,
- podejmowanie inicjatyw mających na celu promowanie postaw odpowiedzialności ekologicznej,
- stosowanie i rozpowszechnianie przyjaznych środowisku technologii,
- przeciwdziałanie korupcji we wszystkich formach, w tym wymuszeniom i łapówkarstwu.³³

Rozwój podobnych działań przez podlaskie przedsiębiorstwa niewątpliwie przyczyni się zwiększenia ich konkurencyjności nawet w wymiarze globalnym.

Wizją rządu w zakresie CSR jest tworzenie najlepszych warunków dla rozwoju kraju, jako miejsca przyjaznego dla odpowiedzialnego, innowacyjnego i konkurencyjnego biznesu. Realizacja tak zdefiniowanej wizji wiąże się z dążeniem do³⁴:

---

³¹ Tamże, s. 14-16.

³² Global Compact; dostęp online:

<http://www.unglobalcompact.org/participants/search?commit=t&country%5B%5D=160>

³³ Społeczna odpowiedzialność biznesu w ADAMPOL SA w 2011r. oraz Społeczna odpowiedzialność biznesu w ADAMPOL SA w 2007-2010r.; dostęp online: www.adampolsa.com.pl [28.09.2012]

- zwiększania odpowiedzialności administracji państwowej oraz włączanie partnerów społeczno-gospodarczych w debatę o sprawach publicznych,
- podniesienie świadomości oraz zwiększenie odpowiedzialności uczestników rynku w zakresie szans i korzyści ze stosowania strategii oraz instrumentów CSR,
- wzmacnianie powiązań kooperacyjnych oraz budowanie międzysektorowych partnerstw na rzecz CSR.

Reasumując, główną siłą napędową dla CSR są oczekiwania korporacji transnarodowych, partnerów handlowych i organizacji branżowych w państwach członkowskich UE w stosunku do polskiego (w tym podlaskiego) sektora przedsiębiorstw w związku z jego rosnącym uczestnictwem w rynku europejskim. Warunkiem, więc zrównoważonego rozwoju woj. podlaskiego będzie dostosowanie standardów w zakresie społecznie odpowiedzialnego biznesu do norm stosowanych przez europejskie instytucje, ale również poziom satysfakcji społeczności lokalnej ze skali i rozmiarów CSR.

Społeczna odpowiedzialność biznesu będzie coraz mocniej wiązać się z dynamicznie rozwijającą się **ekonomią społeczną**, o której mowa już była w tej części raportu. Strategie realizowane przez podmioty komercyjne w coraz większym stopniu obejmują działania na rzecz spójności społecznej, są kierowane także na grupy wcześniej marginalizowane, m.in. poprzez tworzenie nowych organizacji partnerskich lub podejmowanie innowacyjnych przedsięwzięć społecznych. Z kolei podmioty ekonomii społecznej stale poszukują ekonomicznie uzasadnionych i efektywnych finansowo sposobów zaspokajania różnorodnych potrzeb społecznych. W efekcie powstaje nowa przestrzeń instytucjonalna, w której wymiar społeczny i ekonomiczny nierozdzielnie się ze sobą splatają. Być może w przyszłości te dwa rodzaje organizacji, nie rezygnując ze swojej tożsamości szczególnie w obszarze własnościowym, będą się do siebie upodabniać w obszarze efektywności zaspokajania potrzeb społecznych³⁵.

Powszechnie przyjmuje się, że ekonomię społeczną charakteryzuje przede wszystkim to, że jej podmioty nie są nastawione na zysk, lecz na realizację celów społecznych, z których najważniejszym jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Podmioty te nie są kontrolowane przez administrację publiczną, jak by się wydawało, lecz przez obywateli i/lub organizacje obywatelskie. Nie oferują też dóbr i usług publicznych, dostępnych dla wszystkich obywateli, lecz dobra i usługi, które bezpośrednio lub pośrednio (dochody przeznaczane na cele społeczne) przynoszą korzyści określonej grupie beneficjentów, którymi są osoby defaworyzowane. Można, więc stwierdzić, że specyfika ekonomii społecznej tkwi w tym, że społeczne są cele działania jej podmiotów i mechanizmy kontrolowania działalności. Ekonomia społeczna polega na tym, że³⁶:

- generuje miejsca pracy o wysokiej jakości i ulepsza poziom życia,
- oferuje ramy dla nowych form przedsiębiorczości i pracy,
- odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju lokalnym i spójności społecznej,
- bierze udział w tworzeniu stabilności i pluralizmu ekonomii rynkowej,
- odpowiada wartościom i strategicznym celom Unii Europejskiej: spójność społeczna, pełne zatrudnienie i walka,

Należy jednak podkreślić, że ekonomia społeczna spełnia wiele dodatkowych funkcji prorozwojowych, a mianowicie³⁷:

- tworzy materialną bazę dla działania organizacji obywatelskich,
- promuje alternatywne formy kredytowania,
- wzmacnia kapitał społeczny,
- służy regeneracji lokalnej przestrzeni publicznej,

---

³⁴ *Rekomendacje w zakresie wdrażania założeń koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w Polsce*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2011, s. 4.

³⁵ J. Hausner (red.), *Ekonomia społeczna a rozwój*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008, s.172.

³⁶ Tamże, s.12.

³⁷ Tamże, s.15.

- sprzyja urzeczywistnieniu idei obywatelskości,
- ułatwia reformowanie sektora usług publicznych.

Wskazane wyżej działania są realizowane przez tzw. podmioty ekonomii społecznej. Dotychczas nie usystematyzowano ich w jednoznaczny sposób. Liczne źródła podają następujące rodzaje podmiotów ekonomii społecznej³⁸:

- organizacje pozarządowe (stowarzyszenia i fundacje),
- spółdzielnie,
- podmioty tzw. nowej ekonomii społecznej: spółdzielnie socjalne, zakłady aktywności zawodowej, centra i kluby integracji społecznej.
- organizacje gospodarcze (czy otoczenia biznesu),

Wg badania organizacji pozarządowych SOF-1 GUS z 2009 r. w województwie podlaskim działa 2 300 aktywnych organizacji społecznych, stowarzyszeń, fundacji i innych organizacji (wśród nich 700 stanowi zarejestrowane OSP). W woj. podlaskim funkcjonuje 1% tego typu organizacji zanotowanych w całej Polsce i jest to liczba zdecydowanie najniższa w kraju. Z punktu widzenia prowadzonej działalności aż 90% organizacji pozarządowych prowadzi wyłącznie działalność nieodpłatną (dominują one na podlaskich wsiach). Według danych REGON w 2010 roku na terenie województwa podlaskiego funkcjonowało 3611 podmiotów spełniających kryteria organizacji pozarządowej, co stanowiło 0,003 organizacji na 10 tys. mieszkańców. Jest to jeden z najniższych wskaźników zorganizowania w całej Polsce, choć można obserwować niewielki coroczny wzrost.

Według danych GUS w 2010 roku na terenie województwa podlaskiego zanotowano 474 spółdzielnie, a ich liczba zmniejszyła się o 86 podmiotów w porównaniu do danych z 2000 r. Większość z nich to spółdzielnie pracy. Według Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Socjalnych w Polsce funkcjonuje 483 spółdzielnie socjalne. Na terenie województwa podlaskiego zarejestrowanych jest 10 spółdzielni socjalnych.

Organizacje skupiające w województwie podmioty ekonomii społecznej nie mają jeszcze silnej reprezentacji, a ich rolę przejmują organizacje spoza województwa. Otoczenie ekonomii społecznej tworzą m.in. organizacje wspierające, lokalne grupy działania (16 podmiotów), instytucje finansowe (np. banki, fundusze poręczeniowe, pożyczkowe), instytucje pomocy społecznej (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej (ROPS), 118 ośrodków pomocy społecznej (OPS), w tym 13 miejskich, 27 miejsko – gminnych i 78 gminnych oraz 14 powiatowych centrów pomocy rodzinie (PCPR)), samorząd lokalny, instytucje pośredniczące (2 instytucje) oraz sektor biznesu (podmioty gospodarcze – ok. 92 tys., ośrodki i centra innowacji, a także stowarzyszenia i zrzeszenia przedsiębiorców).

Analiza SWOT ekonomii społecznej w woj. podlaskim wskazuje, że mocnymi stronami podmiotów działających w jej zakresie są m.in.³⁹:

- pozytywne nastawienie przedstawicieli przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej do wykonywanej przez nich pracy,
- rosnąca liczba przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej,
- pozytywne doświadczenia przedstawicieli przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej w regionie ze współpracy z przedsiębiorcami, instytucjami sektora administracji publicznej oraz instytucjami sektora pozarządowego,
- otwartość przedstawicieli przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej na dzielenie się dobrymi praktykami.

Słabe strony ekonomii społecznej mogą wynikać z następujących czynników:

- niewielka liczba przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej w regionie,
- niska świadomości pojęcia ekonomii społecznej oraz korzyści jakie za sobą niesie wśród społeczności lokalnej województwa podlaskiego,

---

³⁸ J. Herbst, *Kondycja ekonomii społecznej w Polsce 2006*, Stowarzyszenie Klon Jawor, Warszawa 2006, s. 5-6.

³⁹ *Stan zastany ekonomii społecznej na obszarze woj. podlaskiego. Raport końcowy*, ROPS w Białymstoku, Białystok 2011, s.51-52.

- niska świadomość barier utrudniających rozwój ekonomii społecznej,
- opieranie działalności przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej przede wszystkim na świadczeniu szkoleń dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Osoby te korzystają z tych szkoleń w trybie ciągłym jednak nie ma to bezpośredniego przełożenia na podniesienie ich jakości życia,
- trudności w jednoznacznym określeniu liczby przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej działających na terenie województwa podlaskiego – trudności z określeniem kryteriów,
- brak spójnej strategii i planów działań dotyczących rozwoju sektora ekonomii społecznej⁴⁰,
- niejednoznaczna ocena stanu funkcjonowania instytucji ekonomii społecznej w województwie podlaskim,
- zbyt małe wsparcie merytoryczne dotyczące prowadzenia działań odpłatnych, gospodarczych w terenie wiejskim dla organizacji i grup nieformalnych,
- brak bazy danych oraz systemu monitorowania i oceny działań w sektorze ES,
- brak skutecznego promowania sensu ES wśród decydentów i opinii publicznej.

NAJISTOTNIEJSZE WYZWANIA:

- 1) wspieranie grup defaworyzowanych w dostosowaniu się do nowych warunków,
- 2) zwiększenie społecznej odpowiedzialności biznesu,
- 3) ograniczanie skali ubóstwa i wykluczenia społecznego,
- 4) wspieranie działalności obywateli i stymulowanie ich aktywności.
- 5) zwiększenie udziału ekonomii społecznej w rozwoju społeczno-gospodarczym woj. podlaskiego

CELE I DZIAŁANIA

Cel strategiczny:

Poprawa spójności społecznej

Cele operacyjne i działania:

1. Rozwój potencjału i współpracy instytucji publicznych i niepublicznych działających w obszarze pomocy społecznej i integracji społecznej, w tym współpracy z sektorem biznesu

Działania:

- 1.1. Rozwój placówek i wzmocnienie kadr pomocy społecznej świadczących usługi socjalne w odniesieniu do potrzeb mieszkańców
- 1.2. Wsparcie organizacji pozarządowych działających w obszarze pomocy i integracji społecznej
- 1.3. Wspieranie rozwoju infrastruktury pomocy i integracji społecznej
- 1.4. Wyrównywanie szans w dostępie do usług społecznych i integracji mieszkańców
- 1.5. Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości społecznej i innych form przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu
- 1.6. Rozwój podmiotów ekonomii społecznej i tworzenie warunków dla powstawania nowych podmiotów oraz rozwój współpracy instytucjonalnej na rzecz ekonomii społecznej
- 1.7. Wzmocnienie roli ekonomii społecznej w rozwoju społeczno gospodarczym województwa podlaskiego.
- 1.8. Włączenie samorządów lokalnych w rozwój ekonomii społecznej
- 1.9. Zwiększenie aktywności społeczności lokalnych w zakresie aktywnej integracji

⁴⁰ Aktualnie w opracowaniu.

1.10. Upowszechnienie znaczenia społecznej odpowiedzialności biznesu dla zrównoważonego rozwoju województwa w szczególności poprzez podejmowanie dialogu społecznego, prowadzenie informacyjnych kampanii społecznych ukierunkowanych na promocję CSR i kształcenie kadr w zakresie CSR.

2. Wzmocnienie działań profilaktycznych skierowanych do dzieci i rodzin zagrożonych dysfunkcją lub przeżywających trudności

Działania:

- 2.1. Wsparcie działań służących harmonijnemu funkcjonowaniu rodziny
- 2.2. Wsparcie rodzin wielodzietnych
- 2.3. Ograniczanie ryzyka ubóstwa w szczególności wśród dzieci, osób starszych i niepracujących
- 2.4. Zwiększenie dostępu do opieki nad dziećmi z rodzin wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem
- 2.5. Profilaktyka adresowana do rodzin zagrożonych dysfunkcją (m.in. wprowadzenie asystenta rodziny, wsparcie dla placówek dziennego pobytu))
- 2.6. Wzmocnienie systemu wsparcia pieczy zastępczej
- 2.7. Rozbudowa systemu wsparcia dla rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi
- 2.8. Rozwój systemu wczesnej interwencji w przypadku zagrożenia sytuacją kryzysową w rodzinie
- 2.9. Wsparcie rozwoju bezpłatnego poradnictwa prawnego i obywatelskiego

3. Wspieranie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w aktywizacji społeczno-zawodowej

Działania:

- 3.1. Działania z zakresu aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym
- 3.2. Działania z zakresu integracji społecznej prowadzące do włączenia społecznego osób i rodzin
- 3.3. Efektywna aktywizacja osób niepracujących i szukających pracy
- 3.4. Upowszechnienie dostępu do usług społecznych i różnych form aktywizacji zawodowej dla osób niepełnosprawnych
- 3.5. Wspieranie zdolności do zatrudnienia osób po 50 roku życia
- 3.6. Integracja na rynku pracy migrantów powrotnych i imigrantów
- 3.7. Poszukiwanie nowych form aktywizacji społeczno-zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i osób wykluczonych
- 3.8. Działania zmierzające do zwiększenia dostępności usług publicznych dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym
- 3.9. Wspieranie działalności obywateli i stymulowanie ich aktywności

Nazwa wskaźnika	Źródło	Wartość bazowa PODLASKIE 2010	Wartość szacunkowa 2020
Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych	GUS	13,4%	11,0%
% osób w gospodarstwach domowych, które przekroczyły granicę ubóstwa skrajnego	GUS	8,9%	5,7%
% osób w gospodarstwach domowych żyjących poniżej tzw. ustawowej granicy ubóstwa	GUS	11,0%	7,3%
Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji na 1 osobę w gospodarstwach domowych	GUS	1103,20 zł	1200,00 zł

Liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności	GUS	648,7	540,0
Liczba podmiotów ekonomii społecznej w województwie	ROPS	520	600
Liczba przedsiębiorstw będących członkami organizacji Global Compact w woj. podlaskim w relacji do liczby takich przedsiębiorstw w całej Polsce.	United Nations, Global Compact	1,5%	6%
Częstotliwość pomiaru wskaźników: w odstępach rocznych			

Kapitał społeczny - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji

Wieloznaczność pojęcia „kapitał społeczny” jest powszechnie znana i akceptowana. W zależności od kontekstu badanego zjawiska przyjmowane są definicje zaimplementowane przez badaczy z różnych części świata, w tym również z Polski. Pomiar określonego zjawiska jest ograniczony miarami, którymi posługuje się dany badacz. Co więcej uzyskane miary pochodzą z badań przeprowadzonych na określonym terytorium, charakterystycznym z punktu widzenia jego właściwości. Należy zauważyć, że rola kapitału społecznego w procesach rozwojowych obszarów została zapoczątkowana w latach 70-tych XX wieku przez francuskiego socjologa Pierre-Félix Bourdieu, a następnie rozpowszechniona przez amerykańskiego socjologa Jamesa Colemana. Nazwiska te związane są jednocześnie z dwiema odmiennymi szkołami rozumienia i definiowania tego pojęcia i obie podejmują kwestię kapitału społecznego z punktu widzenia cech społeczeństwa we własnym kraju. Często również polscy badacze implikują zaczerpnięte z ich teorii sposoby oceny zjawiska kapitału społecznego. Jednakże poza badaniem pn. „Diagnoza Społeczna” brakuje ciągłych i rzetelnych analiz na poziomie regionalnym i lokalnym, które mogłyby posłużyć do monitorowania zmian zachodzących w kapitale społecznym. W tym miejscu po raz kolejny, należy podkreślić, że pomiar kapitału społecznego powinien odzwierciedlać swoistość społeczności lokalnych pod kątem specyficznych cech, tj. norm, zasad i zwyczajów. **Model monitorowania kapitału społecznego w woj. podlaskim nie funkcjonuje, więc wszelkie diagnozy w tej materii opierają się na dostępnych danych statystycznych, które często powodują niedosyt informacyjny oraz na wspomnianym badaniu prof. J. Czapińskiego oraz T. Panka.** Również na potrzeby niniejszej analizy obszaru kapitału społecznego posłużono się wyżej wymienionymi źródłami danych.

Mówiąc o kapitale społecznym warto już na wstępie odpowiedzieć sobie na pytanie dlaczego jest tak ważny? Dlaczego z założeń teoretycznych urósł do rangi rzeczywistego zjawiska, który przecież sami kreujemy?

W raporcie Banku Światowego *Monitoring Environmental Progress* (World Bank 1995) oszacowano źródła światowego bogactwa w wymiarze trzech rodzajów kapitału (naturalnego, gospodarczego i ludzkiego – ten ostatni wg banku światowego obejmuje kapitały społeczny i ludzki w rozumieniu modelu czterech kapitałów – odmiennie niż jest to ujmowane w aktualnych strategiach krajowych i europejskich). Wg tego źródła 20% światowego bogactwa przypada na kapitał naturalny (*natural capital*), 16% na kapitał gospodarczy (*produced assets*), natomiast reszta, 64%, na kapitał ludzki/społeczny (*human resources*). Tak więc niezaprzeczalny jest fakt, że ludzie i ich zdolności są najważniejszym zasobem i podstawą funkcjonowania gospodarki⁴¹.

Przykłady pozytywnego wpływu kapitału na rozwój społeczno-gospodarczy, w tym na jakość życia mieszkańców można mnożyć. W związku z tym, że jest to kategoria, która warunkuje ilościowy i jakościowy wzrost społeczno-gospodarczy jednostek terytorialnych stała się przedmiotem konkretnych działań władz w wymiarze strategicznym.

⁴¹ G. Grzelak, A. Płoszaj, M. Smętkowski, *Ocena strategii rozwoju regionu – wykorzystanie modelu czterech kapitałów na przykładzie woj. lubuskiego*, Studia Regionalne i Lokalne, Nr 39250/2006, s. 68.

W odnowionej strategii UE inwestycje w kapitał społeczny zostały uznane za jeden z kluczowych czynników przyczyniających się do osiągnięcia większej spójności społecznej i budowy społeczeństwa opartego na wiedzy. Konieczność podjęcia aktywnych działań na rzecz rozwoju kapitału społecznego w Polsce została ujęta w „Raporcie Polska 2030” (Wyzwanie 10: *Wzrost kapitału społecznego Polski*), co znalazło bezpośrednie przełożenie na sformułowany priorytet w „Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju” (Wzrost społecznego kapitału rozwoju i zaufania między ludźmi).

W strategiach sektorowych wskazano na następujące, związane z kapitałem społecznym, kierunki działań:

- rozwijanie dialogu społeczno-gospodarczego,
- kształtowanie właściwych postaw i kompetencji dla nowoczesnego rynku pracy,
- partycypację społeczną i wpływ obywateli na życie publiczne,
- komunikację społeczną oraz wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego,
- rozwój infrastruktury kultury, turystyki i sportu.

Podkreślenie problematyki kapitału społecznego jako kategorii istotnej z punktu widzenia długookresowego rozwoju społeczno-gospodarczego narzuca konieczność monitorowania tego zjawiska za pomocą adekwatnych miar. Do wstępnej diagnozy kapitału społecznego mogą posłużyć wyniki cyklicznego badania pn. „Diagnoza Społeczna”⁴². Swoistość tego źródła polega na tym, że podejście do definiowania kapitału społecznego oparto na kilku teoriach. Przyjęto pojęcie bliższe Putnamowi i Fukuyamie niż Bourdieu (por. Tabela 1).

Tabela 1.

Wybrane konceptualizacje pojęcia kapitał społeczny

Wg Roberta Putnama (2003, 2008)	Wg Francis Fukuyama (1997, 2000)	Wg Pierre Bourdieu (1986, 2000)	Wg metodyki Banku Światowego
Kapitał społeczny jest zjawiskiem kulturowym i obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. Kapitał społ. budowany jest w długim horyzoncie historycznym i ma charakter dobra publicznego, nie jest własnością czy cechą poszczególnych jednostek (ale zależy od ich nastawienia, przekonań, systemu wartości)	Kapitał społeczny to zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie. Podstawą współdziałania na rzecz dobra publicznego jest wzajemne zaufanie członków grupy. W tym paradygmacie kapitał społeczny jest niezbędnym elementem społeczeństwa obywatelskiego. W pracy <i>Zufanie: kapitał społeczny a droga do dobrobytu</i> rozwinął tezę o znaczącym wpływie kultury na sukcesy gospodarcze społeczeństw.	Kapitał społeczny to indywidualne inwestycje w sieci związków społecznych. Kapitał społeczny jest dobrem prywatnym, a nie publicznym i może owocować kapitałem kulturowym, zamożnością, albo kapitałem symbolicznym, czyli oznakami statusu społecznego. Kapitał jednostki jest tutaj zasadniczym elementem jej pozycji społecznej. Nie jest on jednoznacznie pozytywnym zasobem z punktu widzenia szerszej społeczności, ponieważ posiadające go jednostki mogą go wykorzystywać w różny, nie zawsze zgodny z interesami zbiorowymi czy też interesami innych jednostek sposób. Kapitał społeczny funkcjonuje w systemie obejmującym oprócz niego kapitał ekonomiczny i kapitał kulturowy. Wszystkie trzy typy kapitału podlegają ciągłej wymianie. Jej zasady określają	Kapitał społeczny to instytucje, społeczne relacje, sieci i normy kształtujące ilość i jakość społecznych interakcji w społeczeństwie.

⁴² Badanie jest przeprowadzane co 2 lata i jest finansowane z funduszy unijnych.

		<p>podstawowe cechy danego pola.</p> <p>Kapitał polityczny (w szczególności w formie członkostwa w partiach politycznych) rozumiany jest przez Bourdieu jako forma kapitału społecznego.</p>	
--	--	--	--

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa 2012, s. 300.

Kapitał społeczny jest rozumiany jako sieci społeczne regulowane normami lub zwyczajem (a nie formalnymi zasadami prawa), które wiążą jednostkę ze społeczeństwem w sposób umożliwiający jej współdziałanie z innymi dla dobra wspólnego. Putnam (badania włoskie) stwierdził, że kapitał społeczny spełnia w gospodarce określone role. Co więcej można go zmierzyć za pomocą adekwatnych wskaźników⁴³. Należą do nich miary ujęte w Tabeli 2.

Tabela 2.

Znaczenie i pomiar kapitału społecznego wg R. Putnama

Znaczenie kapitału społecznego	Wskaźniki tak określonego kapitału społecznego
<ul style="list-style-type: none"> – integracja i solidarność społeczna – przeciwdziałanie wykluczeniu i dyskryminacji, – uzupełnianie i wyręczanie niewydolnych instytucji państwa, – kontrola sektora komercyjnego, – budowa i ochrona kultury lokalnej przed jej komercjalizacją. 	<ul style="list-style-type: none"> – zaufanie interpersonalne, – dobrowolna (niewymuszona np. charakterem samorządu zawodowego) przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, – udział w nieprzymusowych zebraniach politycznych i zabieranie na nich głosu, – organizowanie takich zebrań, dobrowolne działania na rzecz społeczności lokalnej, w tym nieodpłatna praca na rzecz potrzebujących (wolontariat), – udział w wyborach parlamentarnych, – pozytywny stosunek do demokracji, – stosunek do mniejszości, otwartość na innych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa 2012, s. 300.

Podobne wskaźniki posłużyły do budowy syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego stanowiącego jeden z wymiarów jakości życia Polaków. W jego skład weszły wybrane zmienne

⁴³ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa 2012, s. 300.

opisujące kapitał społeczny w najbardziej niezależny sposób (dla Polski, natomiast dla woj. podlaskiego ze względu na jego cechy specyficzne dobór mógłby przynieść odrębne wyniki). Są to:

- aktywność na rzecz środowiska lokalnego (Podlaskie – 15,0%⁴⁴, Polska – 15,6%),
- udział w wyborach samorządowych w 2010 r., w wyborach parlamentarnych w 2009r., w wyborach samorządowych w 2007 r., udział w referendum unijnym w 2005 r. (Podlaskie – 61%, Polska 66%),
- udział w nieobowiązkowych zebraniach (Podlaskie – 22,0%, Polska – 19,0%),
- pozytywny stosunek do demokracji (Podlaskie – 22,0%, Polska -24,0%),
- przynależność do organizacji (Podlaskie – 13,5%, Polska – 10,0%),
- pełnienie funkcji w tych organizacjach (Podlaskie – 36,5%, Polska – 38,0%),
- przekonanie, że większości ludzi można ufać (Podlaskie – 17,0%, Polska – 13,0%).

Analiza powyższych wskaźników wykazuje, że kapitał społeczny w woj. podlaskim w wielu obszarach jest zbieżny z ogólnokrajowym. Na niekorzyść województwa wpływa jednak niższa niż ogólnopolska aktywność na rzecz środowiska lokalnego, udział w wyborach oraz negatywny stosunek do demokracji. Lepiej niż średnio w kraju wypadamy pod względem udziału w nieobowiązkowych zebraniach, przynależności do organizacji, a także zaufania do innych ludzi.

Wymienione czynniki są uwarunkowane kompetencjami posiadanymi przez uczestników życia społecznego. Dane ogólnopolskie wykazują, że w skali od 1 do 5 umiejętność kontaktowania się z innymi osobami oceniamy na 3,9 w przypadku pracujących, 3,7 – bezrobotnych i 4,0 uczących się.

W zakresie samoorganizacji pracy i przejawiania inicjatywy, terminowości, pracujący oceniają siebie na 3,6, bezrobotni 3,3, a uczący się 3,7 – uczniowie oraz 3,9 – studenci. Zdolności artystyczne i twórcze zostały ocenione najniżej, tj. na poziomie 2,6 przez osoby pracujące oraz bezrobotne. Uczniowie i studenci ocenili swoje kompetencje odpowiednio na 3,1 oraz 3,3⁴⁵. **Przybliżone dane świadczą o przeciętnym poziomie: kompetencji społecznych i obywatelskich oraz inicjatywności i kreatywności wśród Polaków. Podobnych danych nie oszacowano dla woj. podlaskiego, ale badania niezrealizowanego popytu na pracę wykazują, że wymienione wyżej cechy są uwypuklane przez pracodawców jako pożądane do podjęcia określonej pracy.** W pierwszej trójce najbardziej pożądanych cech są: porozumiewanie się w j. obcych (determinanta komunikacji w kapitale społecznym) oraz właśnie kompetencje społeczne i obywatelskie, a także inicjatywność i przedsiębiorczość. Niepokojący jest natomiast fakt bagatelizowania przez podlaskich pracodawców świadomości i ekspresji kulturalnej (umiejętności artystycznych) kandydatów do pracy. Można wnioskować, że zapotrzebowanie pracodawców na tak ukształtowanego pracownika powinno iść w parze w nabywaniu przez niego pożądanych kompetencji. W szczególności cech komunikacyjnych, społeczno-obywatelskich oraz inicjatywności i przedsiębiorczości. Z drugiej strony, warto wzbudzić w pracodawcach potrzebę zatrudniania osób kreatywnych z wysoką świadomością i ekspresją kulturalną, które to czynniki są ważnymi komponentami w budowie kapitału społecznego.

Tabela 3.

Zestawienie popytu na kwalifikacje i kompetencje w woj. podlaskim w 2011r.

Kompetencje kluczowe (najczęstsze wskazania w ramach cechy)	Liczba wskazań	Udział w N=41527* (w %)
Porozumiewanie się w językach obcych (j. angielski - 5155)	9 901	24
Kompetencje społeczne i obywatelskie (komunikatywność - 4007)	7 717	19
Inicjatywność i przedsiębiorczość (dobra organizacja - 2912)	6 332	15
Kompetencje informatyczne (znajomość MS Office -2335)	4 756	11
Kompetencje/umiejętność uczenia się (chęć uczenia się - 1138)	1 293	3

⁴⁴ Dane dotyczą 2009 r.

⁴⁵ Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce, PARP, Warszawa 2011, s. 62.

Kompetencje matematyczno-techniczne (analityczne myślenie -1050)	1 179	3
Porozumiewanie się w języku ojczystym (inne cechy w ramach zmiennej nie wystąpiły)	601	1
Świadomość i ekspresja kulturalna (umiejętności artystyczne -83)	113	0

*liczba wskazań nie sumuje się ze względu na możliwość wielokrotnego wskazania; N=41.527

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych PMZiK 2012 WUP w Białymstoku.

Kontynuując rozważania o kapitale społecznym, z pewną ostrożnością można wnioskować, że mieszkańcy woj. podlaskiego preferują swobodne i niezależne od formalizmu kontakty międzyludzkie skutkujące udziałem w różnego typu organizacjach na zasadzie wolontariatu. Niedociągnięcia w edukacji obywatelskiej są natomiast widoczne. **Postawy proaktywne i obywatelskie** kształtują się w toku naszego życia. Edukacja obywatelska jest obszarem, w którym powstaje wiedza, wartości oraz postawy tworzące i wzbogacające kapitał społeczny, należy zatem podjąć działania zmierzające do poprawy wskaźników w tym zakresie.

Pomimo tego, że zakres wskaźnika syntetycznego nie obejmuje sfery kapitału kulturowego, stanowi on zdaniem badaczy, nieodłączny komponent kapitału społecznego (por. Tabela 1). W procesie tworzenia więzi warunkujących wzrost kapitału społecznego niebagatelną rolę odgrywa komunikacja i sposób porozumiewania się. Co więcej okazuje się, że „osoby korzystające z internetu prowadzą aktywniejsze życie społeczne i kulturalne, niż osoby niekorzystające. Na przykład w ciągu miesiąca 37% użytkowników było w kinie, teatrze lub na koncercie, wśród pozostałych osób zaledwie 6%. Do restauracji, kawiarni lub pubie w okresie miesiąca uczęszczało 53% internautów i tylko 11% pozostałych osób. Na spotkaniu towarzyskim było odpowiednio 72% użytkowników i 36% innych osób. Przedstawione różnice mają też ścisły związek z wiekiem, wykształceniem, zamożnością oraz wielkością miejscowości zamieszkania, ale wszystkie te czynniki też są związane z korzystaniem z internetu i stąd obserwowane zależności⁴⁶. Podsumowując, dalszy rozwój dostępu do Internetu i szkolenia w tym zakresie będą przyspieszały rozwój kapitału społecznego. Szerszego omówienia wymaga kwestia udziału w kulturze uwarunkowana dostępnością infrastrukturalną.

W poszczególnych województwach Polski obserwuje się różnice zarówno w dostępie do instytucji kultury, jak i w stopniu korzystania z nich. W Polsce, w obszarze kultury dominują podmioty publiczne – biblioteki, teatry i instytucje muzyczne, muzea, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. Instytucje kultury organizowane przez podmioty prywatne to najczęściej galerie i salony sztuki oraz kina. W związku z tym rozwój instytucji kultury jest uzależniony w dużej mierze od wydatków budżetu państwa i jednostek samorządu terytorialnego. W województwie podlaskim udział instytucji kultury (tj. muzeów, teatrów i instytucji muzycznych, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, galerii i salonów sztuki, kin, bibliotek publicznych oraz placówek informacyjno-bibliotecznych) w ogólnej liczbie instytucji w Polsce oscyluje w granicach od 2,9% do 4,2% udziału. Oczywistym jest fakt, że pod względem natężenia ośrodków kultury woj. podlaskie dzieli ogromny dystans od pozostałych województw⁴⁷.

W tym miejscu należy podkreślić, że wydatki jednostek samorządu terytorialnego w woj. podlaskim na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca były najwyższe w całej Polsce – wyniosły 217,7 zł, przy czym średnio w kraju wydatkowano 176,8 zł. Można więc

⁴⁶ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, op.cit., s. 336.

⁴⁷ *Działalność instytucji kultury w Polsce w 2011r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012, s. 1.

wnioskować, że poziom kapitału kulturowego wyrażony w dostępności i rzeczywistego wykorzystania dóbr kultury przez społeczności lokalne są nieadekwatne do ponoszonych na cele wydatków⁴⁸.

Wg „Diagnozy Społecznej” aż 84,0% mieszkańców województwa uważa, że ich stopień zaspokojenia potrzeb związanych z kulturą w porównaniu do sytuacji w 2007 r. nie zmienił się (średnia dla kraju – 74,0%) i jest to największa zbiorowość w całej Polsce. Co więcej tylko 3,8% gospodarstw domowych sądzi, że ta sytuacja się poprawiła – też jest to najmniej liczna zbiorowość w całym kraju. Ok. 12,0% gospodarstw domowych twierdzi, że sytuacja w dostępie do kultury polepszyła się. W porównaniu do średniej krajowej – 19,2%, jest to wynik najniższy wśród innych województw. Wnioskować można zatem, że woj. podlaskie osiągnęło pewną stagnację w dostępie do ośrodków kultury, ale wciąż jest ona na niezadowalającym poziomie. Deklaracje udziału w życiu społeczno-kulturowym czasami odbiegają od rzeczywistej partycypacji. Jak zatem przedstawiają się statystyki GUS mówiące o realnym uczestnictwie? Oto najważniejsze wnioski z analizy danych w obszarze kultury⁴⁹:

- liczba zwiedzających muzea sukcesywnie spada. W 2011 r. wyniosła, ok. 410 tys., co plasuje woj. podlaskie na 14-stym miejscu w Polsce (z udziałem 1,6%). W kraju wartość wskaźnika wzrasta. W 2011 r. była o 12,2% wyższa niż rok wcześniej i aż o 22% w por. do 2007r.;
- widzowie i słuchacze w teatrach i instytucjach woj. podlaskiego stanowią zaledwie 2,7% w strukturze wszystkich województw (10-ta pozycja w rankingu województw), co więcej wskaźnik ten sukcesywnie spada – w 2011r. był o blisko 1/5 niższy niż w 2007r. W Polsce notowana jest podobna sytuacja;
- liczba uczestników imprez organizowanych przez domy i ośrodki kultury, kluby oraz świetlice również spada. W 2011 r. w woj. podlaskim partycypacja wyniosła 4% (11 pozycja rankingowa wśród innych województw) i była o ¼ niższa niż w 2009r.;
- liczba zwiedzających galerie i salony sztuki ulega sezonowym wahaniom, jednak wyznaczenie linii trendu dla okresu od 2007 do 2011 r. wskazuje na pozytywne zmiany w tym zakresie. Wartość tego wskaźnika wzrosła o ponad 50% w 2011r. w por. do 2007r.;
- w woj. podlaskim w 2011 r. zanotowano 698 widzów w kinach na 1000 ludności, co przy wyniku ogólnopolskim – 1038 plasuje województwo na dwunastym miejscu w Polsce. Pozytywnym symptomem jest fakt, że liczba korzystających z kin sukcesywnie wzrasta (por. dane za 2007r. – 372 widzów/1000 ludności);
- czytelnictwo w woj. podlaskim wypada najsłabiej na tle innych regionów. W 2011r. zanotowano 134 osoby na 1000 mieszkańców (w Polsce 170) i jest to efekt postępującego spadku liczby czytelników w podlaskich bibliotekach.

Gdybyśmy jednak zbadali średnią liczbę korzystających z najbardziej popularnych instytucji kultury na 1000 mieszkańców, uzyskalibyśmy zaskakujące wyniki. W woj. podlaskim przeciętnie na 1000 mieszkańców przypada średnio 600 osób korzystających z tego typu usług niematerialnych, więc oszacowany poziom nie jest niski (Tabela 4). Należy jednak zaznaczyć, że wysoka wartość tego wskaźnika (0,6) jest determinowana możliwością wielokrotnego udziału w różnych przedsięwzięciach kulturalnych przez jedną osobą. Być może jest, tak że pewna grupa osób regularnie uczestniczy w życiu kulturalnym mnożąc liczbę uczestników, a inna grupa osób nie partycypuje w żadnym działaniu o podobnym charakterze.

Tabela 4.

⁴⁸ Wydatki na kulturę w 2011 r., GUS, Warszawa 2012, s. 5.

⁴⁹ Działalność instytucji kultury w Polsce w 2011r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012, s. 1-12.

Średnia liczba korzystających z instytucji kultury na 1000 mieszkańców wg województw w 2011r.

Jednostka terytorialna	muzea	teatry i instytucje muzyczne	domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice	galerie sztuki	kina	biblioteki publiczne	średnia	ludność faktycznie zamieszkała w tys.	wskaźnik syntetyczny	Pozycja rankingowa
POLSKA	24917,9	10935,6	30750,3	4173,7	39616,3	6468,1	19477,0	38200,0	0,5	x
DOLNOŚLĄSKIE	1719,3	761,8	2556,2	366,7	613,8	504,3	1087,0	2877,8	0,4	12
KUJAWSKO-POMORSKIE	862,0	660,2	1349,5	120,7	615,9	300,4	651,5	2069,5	0,3	15
LUBELSKIE	935,9	237,7	2259,9	69,9	828,8	380,2	785,4	2151,9	0,4	14
LUBUSKIE	208,9	148,1	907,2	35,6	924,9	177,0	400,3	1011,0	0,4	11
ŁÓDZKIE	792,4	608,0	1342,6	190,8	996,3	410,2	723,4	2534,4	0,3	16
MAŁOPOLSKIE	8220,8	1014,6	3509,1	557,7	1085,2	662,1	2508,2	3310,1	0,8	3
MAZOWIECKIE	4713,0	2927,7	2850,5	1068,7	1269,9	954,1	2297,3	5242,9	0,4	10
OPOLSKIE	197,2	187,6	1087,8	227,7	1496,1	163,4	560,0	1028,6	0,5	8
PODKARPACKIE	952,0	244,4	2102,4	283,8	1783,9	349,5	952,7	2103,5	0,5	9
PODLASKIE	410,3	329,0	1145,8	86,6	2164,6	155,7	715,3	1188,3	0,6	5
POMORSKIE	1607,5	799,6	1704,6	301,6	2786,0	321,7	1253,5	2240,3	0,6	6
ŚLĄSKIE	1153,0	1356,8	3157,6	358,8	3558,4	877,3	1743,7	4635,9	0,4	13
ŚWIĘTOKRZYSKIE	618,0	246,8	957,6	53,6	3583,3	178,6	939,7	1266,0	0,7	4
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	572,1	392,7	1497,2	240,1	3590,9	228,1	1086,9	1427,2	0,8	2
WIELKOPOLSKIE	1521,2	608,9	2772,9	127,3	5644,3	540,2	1869,1	3419,4	0,5	7
ZACHODNIOPOMORSKIE	434,1	411,8	1549,4	84,2	8674,1	265,1	1903,1	1693,1	1,1	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w BDL, GUS.

Jakie to mogą być osoby? Zjawisko to naświetla *Diagnoza Społeczna 2011*, wg której „zdecydowanie najwyższy odsetek gospodarstw (nawet ponad 57 proc. w przypadku teatru, opery, operetki, filharmonii lub koncertu) zmuszonych do rezygnacji z korzystania z wybranych form uczestnictwa w kulturze charakteryzował w marcu 2011 r. grupę gospodarstw najuboższych, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, a najmniejszy (16 proc. lub mniej) gospodarstw pracujących na własny rachunek⁵⁰.

Resumując, stagnacyjny i zarazem niewystarczający stopień zaspokojenia potrzeb związanych z kulturą przez podlaskie gospodarstwa domowe jest poparty rzeczywistym, malejącym uczestnictwem w życiu kulturalnym, w szczególności przez osoby najuboższe o niskich dochodach rozporządzalnych.

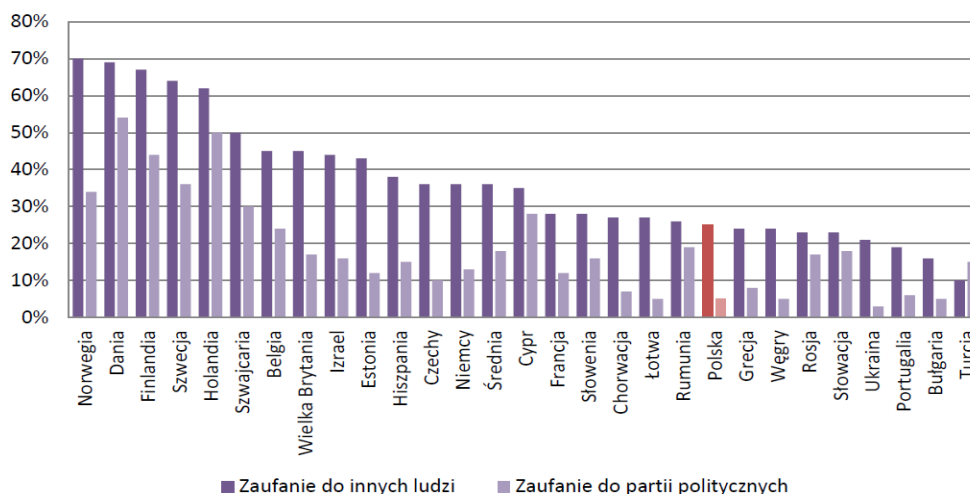
O ile wiedza o sferze kulturowej jest poparta wiarygodnym piśmiennictwem, to o kapitale społecznym trudno wnioskować na podstawie dostępnych danych, co zostało już uwypuklone powyżej. Idąc jednak za tezę, że skoro woj. podlaskie jest integralnym obszarem Polski, która w statystykach światowych w zakresie kapitału społecznego wypada niekorzystnie, czytamy, że: „badania nad kapitałem społecznym i poziomem zaufania porównujące wyniki na świecie wskazują jednoznacznie na to, że ich **poziom w Polsce jest bardzo niski**⁵¹”.

⁵⁰ J. Czapiński, T. Panek (red.), op.cit., s. 113.

⁵¹ *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, Kapitał społeczny*, s. 272.

Rysunek 1.

Zaufanie do partii politycznych i innych ludzi

Źródło: *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*, Kapitał społeczny, s. 274, za: *European Social Survey (ESS) 2008*.

Reasumując, „pojęcie kapitału społecznego nie jest ściśle zdefiniowane. Jest bardzo pojemne, w tym sensie, że mieści się w nim wszystko to, co decyduje o zdrowych relacjach społecznych, dbaniu o dobro wspólne i współpracy”⁵². Podstawową kwestią jest także zaufanie i kształtowanie kompetencji sprzyjających kooperacji, takich jak tolerancja, otwartość, innowacyjność i kreatywność. Budowę społeczeństwa obywatelskiego, które będzie dobrze funkcjonowało w przestrzeni społecznej i publicznej, niewątpliwie zapewniają technologie cyfrowe i komunikacyjne. Stają się one siłą napędową dla kapitału kulturowego, którego poziom zagospodarowania od wielu lat nie jest tak zaawansowany jak, postęp intelektualny i techniczny.

Zidentyfikowany poziom kapitału społecznego oraz kulturowego pozwolił na określenie celów strategicznych i operacyjnych, których realizacja powinna być zmierzona najbardziej adekwatnymi miarami.

Z danych ESS z 2008 r. (Rys. 1) wynika, że deklarowany uogólniony poziom zaufania do innych osób oraz do partii politycznych w Polsce jest bardzo niski. Jednak inne statystyki dotyczące osób młodych, wskazują na to, że negatywne zjawisko braku zaufania nie jest charakterystyczne dla tej populacji, co daje mocne podwaliny do zmiany świadomości kolejnych pokoleń. Potwierdzeniem postawionej tezy o słabości kapitału społecznego w Polsce, a więc i w woj. podlaskim są jednak inne dane⁵³:

- odsetek osób w wieku 16 lat i więcej ufających innym ludziom (European Social Survey-ESS, 2008, dane dla Polski) – kraje skandynawskie ok. 60%, Dania 68%, Polska – 19%.
- odsetek osób w wieku 16 lat i więcej przekonanych, że ludzie najczęściej starają się być pomocni (źródło: jw.) kraje skandynawskie ok. 45%, Polska – 13%.
- tolerancja (odsetek osób zdecydowanie zgadzających się z opinią, że homoseksualiści powinni móc układać sobie życie wg własnych przekonań) – Francja, Dania – ok. 60%, Polska 10%.
- procent wolontariuszy wśród dorosłych Polaków, w latach 2010-2011 (źródło: „Wolontariat, filantropia i 1 proc.”, Stowarzyszenie Klon/Jawor) – wahania na przestrzeni lat 2001-2011 r. W 2001-10%, w 2005-23%, w 2011-20%.
- procent osób deklarujących bardzo duże i znacznie zainteresowanie polityką (źródło: Europejski Sondaż Społeczny 2008) – średnia – 45%, Dania – 72%, Polska – 42%

⁵² J. Czapiński, T. Panek (red.), op.cit., s. 300.

⁵³ Tamże, s. 300-312.

- procent osób deklarujących działanie w partiach lub ruchach społecznych (action group) (źródło j. w.) – średnia – 3,6%, Cypr -8,7%, Polska – 2,6%
- Frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. (źródło: Parlament Europejski) – średnia 43%, Luksemburg – 91%, Polska – 25%.

Każdy z wymienionych wskaźników odzwierciedla niski poziom kapitału społecznego w skali kraju, co również dotyczy jego poszczególnych jednostek terytorialnych, w tym województwa podlaskiego.

NAJISTOTNIEJSZE WYZWANIA:

- 1) system edukacyjny – edukacja obywatelska, uczenie kreatywności, elastycznego myślenia, innowacyjności,
- 2) uwzględnienie i wzmacnianie roli konsultacji społecznych w dyskusjach dotyczących spraw publicznych,
- 3) promowanie postaw obywatelskich,
- 4) rozwój sektora kreatywnego z uwzględnieniem roli kultury regionu, jako katalizatora wzrostu i podstawy tworzenia nowych miejsc pracy

CELE I DZIAŁANIA

Cel strategiczny:

Wzmocnienie roli kapitału społecznego w rozwoju społeczno – gospodarczym województwa

Cele operacyjne i działania:

- 1. Wzmocnienie społecznych i obywatelskich⁵⁴ kompetencji mieszkańców oraz inicjatywności i kreatywności⁵⁵**

Działania:

- 1.1. Upowszechnienie w systemie edukacji metod nauczania obejmujących kształtowanie postaw społeczno-obywatelskich oraz inicjatywności i kreatywności.**

⁵⁴ Podstawowe umiejętności w zakresie tej kompetencji obejmują zdolność do konstruktywnego porozumiewania się w różnych środowiskach, wykazywania się tolerancją, wyrażania i rozumienia różnych punktów widzenia, negocjowania połączonego ze zdolnością tworzenia klimatu zaufania, a także zdolność do empatii. Osoby powinny być zdolne do radzenia sobie ze stresem i frustracją oraz do wyrażania ich w konstruktywny sposób, a także powinny dokonywać rozróżnienia sfery osobistej i zawodowej. Są to kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe obejmujące pełny zakres zachowań przygotowujących osoby do skutecznego i konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym, szczególnie w społeczeństwach charakteryzujących się coraz większą różnorodnością, a także rozwiązywania konfliktów w razie potrzeby. Kompetencje obywatelskie przygotowują osoby do pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim w oparciu o znajomość pojęć i struktur społecznych i politycznych oraz poczucie się do aktywnego i demokratycznego uczestnictwa [Źródło: *Kompetencje Kluczowe w uczeniu się przez całe życie, Europejskie Ramy Odniesienia*, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2007, s.9].

⁵⁵ Inicjatywność i przedsiębiorczość oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmują one kreatywność, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowią one wsparcie dla indywidualnych osób nie tylko w ich codziennym życiu prywatnym i społecznym, ale także w ich miejscu pracy pomagając im uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; są podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych tym, którzy podejmują przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub handlowym lub w nich uczestniczą. Powinny one obejmować świadomość wartości etycznych i promować dobre zarządzanie [Źródło: *Kompetencje Kluczowe w uczeniu się przez całe życie, Europejskie Ramy Odniesienia*, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg 2007, s.11].

- 1.2. Kształcenie nauczycieli w zakresie rozwijania kompetencji społeczno-obywatelskich, inicjatywności i kreatywności wśród uczniów i studentów
- 1.3. Działania informacyjne przedsiębiorców w zakresie tworzenia planów szkoleń obejmujących tematykę kompetencji społeczno-obywatelskich oraz inicjatywności i kreatywności.
- 1.11. Wzmocnienie edukacji obywatelskiej i kulturalnej w procesach kształcenia.
- 1.12. Działania informacyjne skierowane do rodziców osób młodych w zakresie kształtowania postaw społeczno-obywatelskich oraz inicjatywności i kreatywności.

2. Usprawnienie procesów komunikacji społecznej oraz wymiany wiedzy

Działania:

- 2.1 Zwiększanie dostępności informacji i poprawa jakości komunikacji w sferze publicznej.
- 2.2 Wspieranie mediów w kształtowaniu więzi społecznych i demokracji.
- 2.3 Organizacja szkoleń i kursów w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz umiejętności językowych.
- 2.4 Powiększanie obszarów bezpłatnego korzystania z Internetu na terenie całego województwa.

3. Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego

Działania:

- 3.1 Tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze.
- 3.2 Wspieranie działań artystycznych i rozwoju zasobów kultury.
- 3.3 Poprawa dostępu do zasobów kultury.
- 3.4 Wspieranie rozwoju placówek świadczących powszechny dostęp do kultury.
- 3.5 Wspieranie działań dotyczących dialogu i międzykulturowego i międzypokoleniowego.
- 3.6 Promowanie uwzględniania i wykorzystania potencjału kulturowego i lokalnych tożsamości w rozwoju lokalnym.
- 3.7 Wspieranie działań służących ochronie i zachowaniu dziedzictwa kulturowego.
- 3.8 Dążenie do digitalizacji instytucji kultury.
- 3.9 Rozwijanie współpracy między instytucjami kultury, oświaty, nauki i organizacjami społecznymi oraz podmiotami prywatnymi
- 3.10 Rozwój infrastruktury kultury i zwiększanie efektywności działania instytucji kultury.
- 3.11 Rozwój kształcenia artystycznego i systemu wspierania talentów.

Propozycje wskaźników*

* Mając na uwadze, iż pomiar poziomu kapitału społecznego jest tematem stosunkowo nowym i budzącym wiele kontrowersji, poniżej zaprezentowano jedynie propozycje wskaźników wraz z komentarzami, nie stosując jednocześnie formuły prezentacji proponowanych rezultatów interwencji zastosowanej dla pozostałych podobszarów.

Z punktu widzenia wyrównania dystansu dzielącego woj. podlaskie między innymi województwami warto zastosować syntetyczny wskaźnik kapitału społecznego:

Nazwa: Syntetyczny wskaźnik kapitału społecznego wskazujący na rangę województwa wśród innych regionów Polski (przykład - Tabela 4)

Jednostka miary: ranga wyrażona średnią

Wskaźnik bazowy: z 2009 r. – 12 lokata na liście rankingowej

Pożądany poziom: - 4 lokata

Uzasadnienie: Pożądany poziom wskaźnika (4 pozycja na liście rang) osiągnięty aktualnie przez woj. świętokrzyskie, które jako jedyne z województw Polski Wschodniej zajęło jedną w wyższych lokat. Dodatkowo w woj. świętokrzyskim PKB *per capita* jest najwyższe dla wszystkich województw Polski Wschodniej, więc pierwszym dążeniem powinno być wyrównanie rozwoju regionalnego, w dalszej kolejności rozwoju kraju.

Częstotliwość:

co dwa lata (nieparzyste) – ostatnie 2011 r.

Źródło danych: Diagnoza społeczna, tabela pn. Kapitał społeczny w aneksie nr 6. „Ranking grup społeczno-demograficznych i zawodowych na ośmiu wymiarach jakości życia w 2011 r.”

Z punktu widzenia wyrównywania dystansu dzielącego woj. podlaskie z pozostałymi regionami UE:

Nazwa: Odsetek osób w wieku 16 i więcej lat ufających innym ludziom

Jednostka miary: procent

Wskaźnik bazowy: *European Social Survey* 2008 dla Polski – 19%, Diagnoza Społeczna 2009 – Dla Polski 13%, dla woj. podlaskiego – 17%

Pożądany poziom: minimum to osiągnięcie poziomu I kwartyla 28 państw badanych w EES.

W 2008-19,5%, lecz najbardziej pożądana byłaby mediana z 28 państw badanych w EES – 25,5%

Źródło danych: EES oraz Diagnoza Społeczna

Częstotliwość: co dwa lata (parzyste) – ostatnie 2010r.

Tabela 5.

Syntetyczny wskaźnik kapitału społecznego wg województw

Ranga	Województwo	Średnia	SD	N
1	Mazowieckie	0,10	0,99	3302
2	Lubelskie	0,08	1,00	1369
3	Pomorskie	0,05	0,99	1425
4	Świętokrzyskie	0,04	0,96	785
5	Podkarpackie	0,03	1,08	1366
6	Dolnośląskie	0,02	1,00	1911
7	Małopolskie	0,00	0,99	2163
8	Wielkopolskie	0,00	1,07	2158
9	Zachodniopomorskie	-0,01	0,99	1134
10	Lubuskie	-0,03	1,04	633
11	Opolskie	-0,03	1,03	684
12	Podlaskie	-0,06	0,96	801
13	Śląskie	-0,06	1,00	3111
14	Warmińsko-mazurskie	-0,06	0,88	859
15	Łódzkie	-0,08	0,94	1648
16	Kujawsko-pomorskie	-0,11	0,99	1303

Źródło: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa 2012, s. 448.

<p>Nazwa: Odsetek gospodarstw domowych z dostępem do szerokopasmowego Internetu Jednostka miary: procent Wskaźnik bazowy: 2011- 46,5% Pożądaný poziom: 48,2% Źródło danych: GUS, Bank Danych Lokalnych Częstotliwość: co roku</p>
<p>Propozycja nowego wskaźnika: Nazwa: Średnia liczba korzystających z: muzeów, teatrów i instytucji muzycznych, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, galerii i salonów sztuki, kin, bibliotek publicznych oraz placówek informacyjno-bibliotecznych na 1000 mieszkańców Jednostka miary: procent Wskaźnik bazowy: 0,5 Pożądaný poziom: 1,0 (100% mieszkańców korzystających z kultury, niestety nie jesteśmy w stanie powiedzieć ile z tych osób korzysta więcej niż raz z jednego dobra kultury.?) Źródło danych: GUS, Bank Danych Lokalnych Częstotliwość: wskaźnik do wyliczenia na podstawie danych GUS publikowanych co roku</p> <p>oraz</p> <p>Nazwa: Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na 1 mieszkańca Jednostka miary: zł/osobę Wskaźnik bazowy: 201 1r.- 217,7 zł Pożądaný poziom: wzrost wydatków idący w parze ze wzrostem kapitału społecznego. Należy badać dodatnią rosnącą zależność między miarami kapitału kulturowego a wydatkami j.s.t. na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego <i>per capita</i>. Źródło: GUS. Częstotliwość: co dwa lata (nieparzyste) – ostatnie 2011r.</p> <p>oraz</p> <p>Nazwa: Stopień zaspokojenia potrzeb związanych z kulturą (odpowiedź na pytanie - sytuacja poprawiła się) Jednostka miary: procent Wskaźnik bazowy: 12% Pożądaný poziom: 19,2% (średnia krajowa) Źródło danych: Diagnoza społeczna Częstotliwość: co dwa lata (nieparzyste) – ostatnie 2011 r.</p>

Zdrowie - wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa oraz analizy SWOT dla danego obszaru, wyzwania rozwojowe, cele, działania, rezultaty interwencji

„Zdrowie jest częścią kapitału ludzkiego i stanowi kluczowy czynnik rozwoju i konkurencyjności, jak też dobrostanu jednostki”⁵⁶. Zawarta w konstytucji Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) definicja, określa zdrowie jako stan dobrego samopoczucia fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby lub niepełnosprawności, natomiast przyjęte międzynarodowe ustalenia określają, że: zdrowie jest podstawowym prawem każdego człowieka oraz bogactwem społeczeństwa. Zdrowy człowiek ma większe szanse na samorealizację, satysfakcjonujące pełnienie ról społecznych, czy też dobrą adaptację do zmian środowiska. Tylko zdrowe społeczeństwo może tworzyć dobra materialne i kulturowe oraz zapewnić rozwój społeczny i gospodarczy⁵⁷.

W *Strategii Europa 2020* wskazano na konieczność zmniejszania nierówności w obszarze zdrowia tak aby rozwój przyniósł korzyści wszystkim oraz na ważny aspekt wspierania zdrowia i

⁵⁶ Piąty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, Bruksela, str. 189.

⁵⁷ Narodowy Program Zdrowia, Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 2007, s. 10.

aktywności osób starszych, aby umożliwić osiągnięcie spójności społecznej oraz wyższej wydajności. W strategiach sektorowych ukierunkowano działania na poprawę stanu zdrowia mieszkańców z uwzględnieniem wyzwań demograficznych, profilaktyki, rehabilitacji, jakości usług medycznych i kształtowania zdrowego stylu życia.

„Analiza danych o umieralności mieszkańców Polski pozwala na stwierdzenie, że stan zdrowia ludności po roku 1991 stopniowo poprawia się, ale na tle ogółu krajów Unii Europejskiej sytuacja jest wciąż niezadowolająca, a na dodatek w ostatnich latach poprawa ta uległa spowolnieniu, szczególnie w przypadku mężczyzn⁵⁸. Od 2004 r., według subiektywnej oceny badanych, odsetek osób oceniających swoje zdrowie powyżej poziomu dobrego wzrósł o 5 pkt. proc (34%), w województwie podlaskim wzrost był mniejszy, o 4 pkt. proc (35,9%). Jednakże mimo poprawy subiektywnej oceny stanu zdrowia, pod koniec 2009 r. występowanie chorób czy dolegliwości przewlekłych zarejestrowano u prawie 51% ogółu Polaków, u mieszkańców województwa wskaźnik ten wyniósł 50,1% (o 3 % więcej niż w 2004 r.)⁵⁹.

Badania umieralności są najczęściej stosowaną metodą oceny stanu zdrowia populacji. Wynika to z priorytetowego potraktowania tych przypadków zachorowań, które okazały się na tyle ważne, że stały się przyczyną utraty życia. Analiza tych danych pozwala na wyciągnięcie wielu istotnych wniosków dotyczących stanu zdrowia populacji (analiza poziomu i dynamiki umieralności umożliwia ocenę kształtowania się sytuacji zdrowotnej w populacji w dalszym okresie, natomiast analiza nad przyczynami zgonów umożliwia zidentyfikowanie największych problemów zdrowotnych).

W 2010 r. w województwie podlaskim współczynnik umieralności (liczba zgonów na 1000 ludności) ukształtował się na poziomie 9,94 (w Polsce 9,9). Nadal wysoki jest poziom przedwczesnej umieralności przed 65 rokiem życia, większy o połowę od poziomu w starych „krajach” UE.

Szczególne znaczenie w ocenie sytuacji zdrowotnej populacji ma współczynnik umieralności niemowląt. Jest on również wskaźnikiem warunków zdrowotnych społeczeństwa. W latach 2005-2010 w Polsce współczynnik ten zmniejszył się z 6,4 do 5,0 na 1000 żywych urodzeń, w województwie podlaskim z 5,6 do 4,5⁶⁰. Nadal jednak wskaźnik umieralności niemowląt w Polsce jest dwukrotnie wyższy w porównaniu do przodujących krajów Europy Zachodniej.

Kolejnym istotnym wskaźnikiem zdrowotnym jest współczynnik umieralności okołoporodowej, jest on wykorzystywany do oceny opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem. W 2010 r. w województwie podlaskim zanotowano najniższy w Polsce wskaźnik umieralności okołoporodowej (5,85 promila wobec 6,8 promila w Polsce)⁶¹. „Zdrowie jednostek i pokoleń determinowane jest przez stan zdrowia rodziców, zwłaszcza matek oraz przez czynniki genetyczne i środowiskowe. Dobry stan zdrowia społeczeństwa zależy od prawidłowego przebiegu procesów prokreacji, stanu zdrowia matek przed ciążą, w okresie ciąży i porodu, od zdrowia dzieci przed urodzeniem oraz noworodków i niemowląt”⁶².

Niepełnosprawność lub jej brak jest jednym z najważniejszych aspektów oceny stanu zdrowia. Jednocześnie wzrasta rola tego czynnika wraz z wydłużeniem przeciętnej długości trwania życia. Jak wskazują wyniki badania, w ciągu ostatnich 5 lat liczba osób niepełnosprawnych według kryteriów NSP w Polsce zmniejszyła się. Województwo podlaskie należy do województw, w którym relatywnie najrzadziej występował problem niepełnosprawności – tylko co ósmy mieszkaniec województwa był osobą niepełnosprawną (12,4%). Częstość występowania niepełnosprawności rośnie wraz z wiekiem, szczególnie po ukończeniu 40 roku życia⁶³. Starzenie się społeczeństwa, a także postęp medycyny będzie powodował wzrost odsetka osób zagrożonych niepełnosprawnością, a więc wymagających opieki i rehabilitacji.

⁵⁸ B. Wojtyniak, P. Goryński (red.), *Sytuacja zdrowotna mieszkańców Polski*, NIZP-PZH, Warszawa 2008, str.7.

⁵⁹ Na podstawie: *Zdrowie i ochrona zdrowia*, GUS, Warszawa 2012.

⁶⁰ *Rocznik Demograficzny 2011*, GUS, s. 365.

⁶¹ Tamże, s. 383.

⁶² *Zdrowie publiczne i polityka ludnościowa*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 25.

⁶³ *Zdrowie i ochrona zdrowia*, GUS, Warszawa 2012 s. 63 i nast.

W wielu wymiarach Polska pozostaje w tyle za krajami UE, zwłaszcza odnoszących się do umieralności na choroby układu krążenia i niektóre nowotwory. Od lat zdecydowanie największym zagrożeniem życia, chociaż powoli zmniejszającym swoje znaczenie, są choroby układu krążenia (w 2009 r. - 46,6% ogółu zgonów). Drugą, co do częstości przyczyną zgonów są nowotwory złośliwe (24,5% zgonów w 2009 r.). Sytuacja ta znajduje również swoje odzwierciedlenie w województwie podlaskim. Potwierdzają to dane GUS⁶⁴ - w 2009 r. dominowały zgony z powodu choroby układu krążenia (44%) i nowotworów (23%).

Również wśród schorzeń mieszkańców województwa, jak pokazują analizy z 2011 r., dominowały choroby układu krążenia, w tym w szczególności choroba nadciśnieniowa i niedokrwienne choroba serca⁶⁵.

Znacznie wyższe w Polsce od przeciętnego w UE jest też natężenie zgonów z powodu ogółu przyczyn zewnętrznych (głównie wypadki komunikacyjne, samobójstwa)⁶⁶. Problem ten występuje też w województwie podlaskim i dotyczy 7% zgonów.

Niekorzystne zmiany obserwowane są w zakresie zdrowia psychicznego. W 2010 r., z powodu zaburzeń psychicznych (bez uzależnień), w województwie podlaskim leczyło się 36 438 osób, w tym po raz pierwszy zarejestrowane były 9 393 osoby. Najwięcej osób, tj. 93% leczonych było w poradniach zdrowia psychicznego. Osoby leczone po raz pierwszy w 2010 r. w województwie podlaskim stanowiły 26% wszystkich osób leczonych.

Na terenie województwa podlaskiego w 2011 r. funkcjonowały 2 zakłady psychiatryczne - z liczbą łóżek rzeczywistych 961, 5 szpitali ogólnych w strukturach, których funkcjonowały 4 oddziały psychiatryczne - z liczbą łóżek rzeczywistych 161 oraz 40 miejsc pobytu dziennego, w tym 15 miejsc na dziennym oddziale Terapii Uzależnień. Ponadto funkcjonują: 1 Wojewódzki Ośrodek Profilaktyki i Terapii Uzależnień, 1 zakład opiekuńczo-leczniczy oraz 1 zakład pielęgnacyjno-opiekuńczy psychiatryczny⁶⁷, NZOZ „MONAR” ośrodek Rehabilitacyjno-Readaptacyjny w Zaczerniach, NZOZ Stacja Opieki Caritas Archidiecezji Białostockiej w Czarnej Białostockiej. **Problemem w zakresie stacjonarnej opieki psychiatrycznej jest brak oddziału psychiatrii dzieci i młodzieży.** Sytuacja ta spowodowana jest brakiem możliwości kadrowych, organizacyjnych i lokalowych w działających na terenie województwa podlaskiego podmiotach leczniczych.

W 2010 r. na terenie województwa podlaskiego działało 61 poradni zdrowia psychicznego: 27 publicznych i 34 niepubliczne. Najwięcej poradni skupionych jest na terenie powiatu białostockiego oraz w mieście Białystok, co powoduje iż rozmieszczenie poradni w województwie jest nierównomierne. Nie są tworzone nowe oddziały dzienne, czy zespoły leczenia środowiskowego - na przestrzeni lat liczba ZLŚ zwiększa się, tj. z 16 funkcjonujących w latach 90-tych do 45 w 2009 roku⁶⁸. Znacznie ograniczona jest dostępność do leczenia stacjonarnego i do świadczeń ambulatoryjnych dzieci i młodzieży⁶⁹.

Liczbowe ujęcie czynników wpływających na zdrowie (publiczne, czyli podlegające ocenie statystycznej) znane jest co najmniej od Raportu Lalonda z 1974 r. Największy, bo 53% wpływ na zdrowie człowieka ma **styl życia**, na który składają się między innymi takie elementy: aktywność fizyczna, sposób odżywiania się, umiejętności radzenia sobie ze stresem, stosowanie używek (nikotyna, alkohol, środki psychoaktywne), zatrudnienie⁷⁰. Środowisko fizyczne warunkuje stan zdrowia człowieka w około 21%. Korzystny wpływ na zdrowie ma czyste powietrze, woda, zdrowa i bezpieczna szkoła oraz zakład pracy. Negatywne oddziaływanie środowiska na zdrowie wynika w

⁶⁴ *Rocznik Statystyczny, US w Białymstoku*, s. 100

⁶⁵ *Ocena zabezpieczenia opieki zdrowotnej w woj. podlaskim*, PUW, Białystok 2012.

⁶⁶ B. Wojtyński, P. Goryński. (red.), *Sytuacja zdrowotna ludności Polski*, NIZP - Państwowy Zakład Higieny, Warszawa 2008, s. 81

⁶⁷ *Podstawowe dane z zakresu ochrony zdrowia w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010, s. 167-168

⁶⁸ E. Słupczyńska-Kossobudzka, L. Boguszewska, S. Wójtowicz, *Skuteczność zespołów leczenia środowiskowego w czterech ośrodkach - katamneza dwuletnia*. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 2001, 10, s. 290.

⁶⁹ *Psychiatryczna opieka zdrowotna w woj. podlaskim*, PUW, Białystok 2011, s. 4.

⁷⁰ <http://www.lepszezdrowie.info/edytorial3-profilaktyka.htm>, [26.09.2012]

znacznym stopniu z degradacji środowiska naturalnego, promieniowania jonizującego, hałasu, szkodliwych substancji chemicznych oraz czynników biologicznych⁷¹.

Zdrowie człowieka w 16% uwarunkowane jest przez czynniki genetyczne, zaś jedynie w 10%, czyli w najmniejszym stopniu poprzez opiekę zdrowotną, jej strukturę, organizację, funkcjonowanie czy też dostępność do świadczeń medycznych i ich jakość, samo leczenie i rehabilitację (droga i żmudna rehabilitacja często nie byłaby potrzebna, gdyby zadbano o zdrowie wcześniej). Oczywiście, owe 10%, to także te działania medycyny, które niczym innym nie mogą być zastąpione i nie chodzi tu o deprecjonowanie medycyny w ogóle, a tylko o pokazanie prawdziwszego obrazu, niż ten jaki się lansuje.

Żywność i aktywność fizyczna są powszechnie uznawane za główne czynniki ryzyka przewlekłych chorób niezakaźnych, w tym chorób układu krążenia, nowotworów, otyłości. Występowanie nadwagi i otyłości w naszym kraju zwiększa się w szybkim tempie, na co wskazują liczne badania⁷². Niekorzystne jest, że według badań krajowych zaledwie 30% młodzieży uczestniczy w zajęciach poprawiających sprawność fizyczną w czasie wolnym od zajęć i pracy, a odsetek ten zmniejszy się do jedynie 5% w wieku dojrzałym. Sprawność fizyczna młodzieży, mierzona międzynarodowymi testami, uległa niestety pogorszeniu w ostatnim dziesięcioleciu. Stwierdzono również, że poziom aktywności fizycznej osób dorosłych w Polsce jest jednym z najniższych w Europie⁷³. Nastąpiły też niekorzystne zmiany w diecie, które wpłynęły na poprawę sytuacji zdrowotnej mieszkańców w pierwszej dekadzie transformacji.

Palenie tytoniu zostało uznane za jeden z najważniejszych, poddających się redukcji, czynników ryzyka chorób sercowo-naczyniowych, nowotworów, chorób układu oddechowego oraz zdrowia noworodków. Mimo osiągnięcia pewnych sukcesów w ograniczeniu palenia tytoniu w Polsce w latach 90. i wynikających z tego korzyści zdrowotnych, należy pamiętać, że w większym stopniu dotyczyły one mężczyzn niż kobiet, a także lepiej wykształconych (i bogatszych) niż niewykształconych (i biedniejszych) warstw społeczeństwa⁷⁴. W województwie podlaskim w 2009 r. paliło 27,9% mieszkańców, w tym 23,1% codziennie.

Problemem jest wysoka konsumpcja napojów alkoholowych, negatywnie wpływająca na zdrowie i porządek publiczny. Na podstawie wskaźników szacuje się, że 6% populacji regionu (5% mężczyzn i 1% kobiet) jest uzależnionych od alkoholu, a 4% to osoby współuzależnione⁷⁵.

Biorąc pod uwagę rosnące rozpowszechnianie używania narkotyków, można spodziewać się trendu wzrostowego zjawiska narkomanii i problemów zdrowotnych z nim związanych. Pojawiają się też nowe formy uzależnień, obszar niezdiagnozowanych problemów społecznych, takie jak uzależnienia od hazardu, leków, zakupów, Internetu.

Współczesna medycyna przesuwając działania z form głównie leczniczych na działania profilaktyczne mające na celu zapobieganie chorobie bądź innemu niekorzystnemu zjawisku zdrowotnemu, poprzez kontrolowanie przyczyn i czynników ryzyka. Wyróżnia się trzy poziomy profilaktyki: wczesna, wtórna oraz profilaktyka III fazy zwana metaprofilaktyką⁷⁶.

Profilaktyka wczesna polega na utrwalaniu prawidłowych wzorców prozdrowotnego stylu życia oraz zapobieganie nieprawidłowym wzorców, w odniesieniu do osób zdrowych. Natomiast profilaktyka wtórna ma zapobiegać konsekwencjom choroby poprzez jej wczesne wykrycie i leczenie przy zastosowaniu tzw. przesiewowych badań skryningowych oferowanych m.in. w ramach programów profilaktycznych NFZ.

---

⁷¹ <http://www.lepszezdrowie.info/edytorial3-profilaktyka.htm>, [26.09.2012]

⁷² *Zdrowie publiczne i polityka ludnościowa*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 91.

⁷³ Tamże, s. 92.

⁷⁴ *Narodowy Program Zdrowia 2007-2015*, Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 2007, s. 25.

⁷⁵ *Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w woj. podlaskim na lata 2009-2013*, ROPS, Białystok 2006.

⁷⁶ http://bazaprogramow.zdrowiedlapomorzan.pl/public_html/upload/Profilaktyka%20zdrowotna.pdf [26.09.2012]

W raportach z realizacji poszczególnych programów podkreślany jest problem niskiej zgłaszalności⁷⁷, np. w latach 2007-2009 badania cytologiczne wykonało prawie 58% kobiet w Polsce i odpowiednio 52% w województwie podlaskim, badania mammograficzne wykonała co trzecia kobieta w Polsce i podobnie w województwie podlaskim, natomiast w 2009 r. przeciw grypie szczepił się co szesnasty mieszkaniec kraju i tylko 3% populacji regionu. „W przypadku programów zdrowotnych finansowanych przez Narodowy Fundusz Zdrowia oraz realizowanych na zlecenie ministra właściwego do spraw zdrowia w województwie podlaskim w 2011 r. nie odnotowano znaczącego wzrostu liczby uczestników w 5 programach realizowanych w województwie. Natomiast w przypadku 1 programu - badań przesiewowych w kierunku wczesnego wykrywania jaskry odnotowano znaczący spadek liczby uczestników programu, jak również liczby udzielonych świadczeń”⁷⁸. Działania profilaktyczne III fazy podejmowane w stadium zaawansowanej choroby, zmierzają do przywróceniu choremu pełnego zdrowia lub całkowitej sprawności czynnościowej⁷⁹.

W regionie funkcjonuje 30 szpitali ogólnych, z czego 23 to jednostki publiczne. W ciągu ostatnich pięciu lat liczba łóżek w szpitalach ogólnych spadła, porównując lata 2009 i 2010 aż o 260 i wyniosła 5970. „Potencjał województwa podlaskiego w zakresie opieki zdrowotnej (rozumiany jako infrastruktura organizacyjna bez potencjału kadrowego) w stosunku do zamieszkałej ludności nie zalicza się do przodujących w kraju, szczególnie w zakresie szpitalnictwa. W strukturze szpitalnictwa o potencjale decyduje przede wszystkim liczba i wielkość kilku szpitali specjalistycznych zlokalizowanych w Białymstoku, Łomży, Suwałkach i Choroszczy. Liczba tych jednostek jest stosunkowo duża i zlokalizowanych jest w tej grupie szpitalnictwa aż 108,96% łóżek w porównaniu ze średnią krajową. Pozostałe jednostki szpitalnictwa lokują się poniżej średnich lub nie ma ich w ogóle na terenie województwa (dotyczy zakładów rehabilitacyjnych i szpitali uzdrowiskowych). Korzystniej w stosunku do sytuacji w szpitalnictwie wygląda sytuacja w zakresie infrastruktury stacjonarnych zakładów opieki pielęgnacyjnej i długoterminowej oraz dostawców świadczeń z zakresu ambulatoryjnego”⁸⁰.

Województwo podlaskie posiada wykształconą kadrę medyczną zdolną do zapewnienia właściwego poziomu usług medycznych, w tym wysokospecjalistycznych. „Kadra medyczna rozwija się relatywnie dobrze dzięki funkcjonującemu Uniwersytetowi Medycznemu w Białymstoku, Podlaskie zajmuje pod tym względem wysokie pozycje w kraju. W 2009 r. na 10 000 mieszkańców przypadało 24 lekarzy, co plasowało nasz region na 3. miejscu w kraju, a także 136 pracowników kadry medycznej ogółem, co pozycjonowało województwo podlaskie na 4. miejscu w kraju. Niepokojący jest jednak spadkowy trend tych zasobów w regionie, który jest zgodny ze zmianami ogólnopolskimi. Wyniki te potwierdza także systematyczny spadek liczby doktorantów uczelni medycznej, który widoczny jest od 2005 r.”⁸¹.

Problem stanowi struktura zatrudnienia specjalistów w poszczególnych dziedzinach medycyny ukazująca ich nierównomierne rozmieszczenie na obszarze województwa. Na terenie Białegostoku (bez powiatu białostockiego) zatrudnionych jest ponad 50% wszystkich specjalistów. W przypadku psychiatrów ich zatrudnienie związane jest z lokalizacją dużych zakładów opieki psychiatrycznej poza granicami Białegostoku. Podobnie niekorzystne rozmieszczenie występuje w przypadku lekarzy dentyków⁸². Natomiast analiza stanu zatrudnienia specjalistów w wybranych specjalnościach (pracujących w podstawowym miejscu pracy) w 2011 r. pokazała, że w miastach powiatowych województwa podlaskiego w niektórych dziedzinach brak jest specjalistów w ogóle, w innych

⁷⁷ <http://www.medic.hg.pl> [26.09.2012]

⁷⁸ *Ocena zabezpieczenia opieki zdrowotnej w woj. podlaskim*, PUW, s. 148

⁷⁹ B. Skóbel, M. Wójcik, *Marsz po zdrowie. Poradnik tworzenia i wdrażania samorządowych programów zdrowotnych*, Lublin-Warszawa 2010, str.8.

⁸⁰ D. Klimek, P. Pietras, *Procesy restrukturyzacyjne w sektorze ochrony zdrowia i ich wpływ na zmiany na rynku pracy województwa podlaskiego*, Białystok 2009, s. 30 i nast.

⁸¹ M. Proniewski (red.), *Diagnozy, analizy i modelowanie rozwoju. Foresight regionalny. Województwo podlaskie 2020 plus*, Białystok 2011, s. 25.

⁸² *Ocena zabezpieczenia opieki zdrowotnej w woj. podlaskim w 2011 r.*, op.cit., str. 50.

dziedzinach - ich liczba jest niewystarczająca⁸³. „Występuje niedobór specjalistów w dziedzinie anestezjologii i intensywnej terapii. W części szpitali problem zmniejszającej się kadry anestezjologicznej przybiera poważne rozmiary (braki wyszkolonych anestezjologów sięgają nawet 50% kadry)”⁸⁴.

Ponadto nie są zaspokojone potrzeby pacjentów w zakresie ambulatoryjnej opieki specjalistycznej oraz w zakresie świadczeń stacjonarnych. Dotyczy to w szczególności takich dziedzin, jak: psychiatria dzieci i młodzieży, neurologia, otorynolaryngologia, hematologia, kardiologia, (zwłaszcza w zakresie elektrofizjologii i kardiologii inwazyjnej), chirurgia naczyniowa, radiologia i diagnostyka obrazowa (jedynie w zakresie badań radiologicznych – z powodu małej liczby aparatów rezonansu magnetycznego), radioterapia onkologiczna, choroby zakaźne⁸⁵.

Słabą stroną systemu opieki zdrowotnej regionu jest nie w pełni odpowiadające potrzebom, zabezpieczenie potrzeb pacjentów w zakresie medycyny paliatywnej, szczególnie na obszarach wiejskich. **Wobec prognozowanego starzenia się ludności województwa istnieje pilna potrzeba tworzenia oddziałów geriatrycznych lub reorganizowania oddziałów z bazy internistycznej w geriatryczną⁸⁶.** Podobny problem występuje w opiece długoterminowej na terenie województwa. Baza łóżkowa w zakładach opiekuńczo-leczniczych i pielęgnacyjno-opiekuńczych jest nadal niewystarczająca a lista oczekujących na miejsce w zakładach opieki długoterminowej długa. Brakuje miejsc dla przewlekle chorych, niepełnosprawnych dzieci⁸⁷. Wraz ze starzeniem się społeczeństwa będzie wzrastało zapotrzebowanie na usługi zdrowotne w zakresie pielęgniarstwa rodzinnego, głównie dotyczy to opieki nad osobami starszymi, obłożnie i przewlekle chorymi.

W województwie podlaskim znajdują się tylko dwie miejscowości posiadające status uzdrowiska: Augustów i Supraśl. Jedyne w skali województwa Sanatorium Uzdrowskie „Budowlani” w Augustowie ze 195 łózkami nie zaspokaja zapotrzebowania mieszkańców regionu na świadczenia z zakresu balneologii i medycyny fizykalnej. Uzdrowisko wymaga remontu i dostosowania bazy lokalowej oraz sprzętu dla potrzeb osób korzystających z zabiegów leczniczych, jak również zatrudnienia większej liczby specjalistów w dziedzinie balneologii⁸⁸. **Region nie wykorzystuje w pełni posiadanych walorów środowiskowych do rozwijania lecznictwa sanatoryjnego i rehabilitacyjnego.**

Postępująca destabilizacja systemu opieki zdrowotnej, wpływa niekorzystnie na zaspokojenie potrzeb zdrowotnych społeczeństwa. Wśród problemów można wskazać na m.in. następujące: zmiany w zasadach refundacji leków prowadzą do istotnego wydłużenia czasu porady, co negatywnie wpływa na dostępność świadczeń lekarza rodzinnego; limitowanie świadczeń przez Narodowy Fundusz Zdrowia powoduje długi okres oczekiwania na hospitalizację w niektórych oddziałach; utrzymuje się tendencja do wydłużania średniego czasu oczekiwania i wzrost liczby oczekujących na świadczenia w przypadkach stabilnych.

NAJISTOTNIEJSZE WYZWANIA:

- 1) poprawa stanu zdrowia mieszkańców przy uwzględnieniu problemów demograficznych,
- 2) profilaktyka (uwzględnienie nowych rodzajów uzależnień) i rehabilitacja,
- 3) utrzymanie i wzrost dostępności do **specjalistycznej opieki stacjonarnej**,
- 4) **kształtowanie prozdrowotnego stylu życia.**

⁸³ Tamże, s. 75.

⁸⁴ Tamże, s. 97.

⁸⁵ Tamże, s. 148.

⁸⁶ Tamże, s. 148.

⁸⁷ Tamże, s. 139.

⁸⁸ Tamże, s. 119.

CELE I DZIAŁANIA

Cel strategiczny:

Poprawa stanu zdrowia społeczeństwa

Cele operacyjne i działania:

1. Poprawa efektywności systemu opieki zdrowotnej w województwie

Działania:

- 1.1 Wspieranie rozwoju i podnoszenie jakości opieki nad matką i dzieckiem.
- 1.2 Rozwój profilaktyki i precyzyjne adresowanie programów profilaktycznych zwłaszcza w zakresie chorób o największej zachorowalności i chorób cywilizacyjnych.
- 1.3 Promocja zdrowia psychicznego i zapobieganie zaburzeniom psychicznym mieszkańców.
- 1.4 Zwiększenie dostępności do wysokiej jakości usług medycznych.
- 1.5 Rozszerzenie działań rehabilitacyjno-rewalidacyjnych i poprawa dostępności do usług rehabilitacyjnych.
- 1.13. Kształcenie kadr medycznych w odpowiedzi na zmiany demograficzne oraz zapewnienie dostępności szkoleń dla sektora medycznego.
- 1.14. Zwiększenie dostępności i jakości opieki nad osobami starszymi w tym opieki długoterminowej, domowej, rozwój geriatryi.
- 1.15. Rozwój opieki paliatywnej w tym na obszarach wiejskich.
- 1.16. Modernizacja infrastruktury leczenia ambulatoryjnego i stacjonarnego oraz zaspokojenie potrzeb mieszkańców w zakresie ambulatoryjnej opieki specjalistycznej i świadczeń stacjonarnych.
- 1.17. Poprawa standardu usług i wyposażenia w sprzęt oraz aparaturę medyczną zakładów opieki zdrowotnej.
- 1.18. Informatyzacja świadczenia usług medycznych.
- 1.19. Rozwój usług uzdrowiskowych.
- 1.20. Przeciwdziałanie uzależnieniom i realizacja programów dla osób uzależnionych, współuzależnionych i ich rodzin oraz diagnozowanie nowych form uzależnień.

2. Kształtowanie prozdrowotnego stylu życia

Działania:

- 2.1 Kształtowanie świadomości zdrowotnej w szczególności wśród dzieci i młodzieży.
- 2.2 Aktywna edukacja na rzecz zdrowego stylu życia.
- 2.3 Upowszechnianie aktywnego i zdrowego stylu życia, w tym aktywności fizycznej.
- 2.4 Realizacja programów skierowanych na kształtowanie aktywnego i zdrowego stylu życia.
- 2.5 Rozwój ośrodków rekreacyjnych i infrastruktury turystycznej i sportowej.
- 2.6 Zapobieganie otyłości dzieci i dorosłych.
- 2.7 Rozwój współpracy samorządów oraz placówek służby zdrowia z organizacjami pozarządowymi w zakresie upowszechniania zdrowego stylu życia.

WSKAŹNIKI

Nazwa wskaźnika	Źródło	Wartość bazowa POLSKA 2010	Wartość bazowa PODLASKIE 2010	Wartość szacunkowa 2020

Zgony według przyczyn na 100 tys. mieszkańców:				
– nowotwory,		252,0	236,3	236,8
– zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania,		4,9	3,9	4,2
– choroby układu krążenia	GUS	466,4,7	450,4	420,4
– umieralność noworodków na 100 tys. żywych urodzeń		557,0	467,0	267,0
Częstotliwość pomiaru wskaźników: w odstępach rocznych				

Bibliografia

Literatura, raporty, roczniki

1. *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej Raporty i analizy EUROREG 5/2010*, Warszawa 2010.
2. *Analiza losów zawodowych absolwentów szkół wyższych wybranych kierunków, którzy ukończyli naukę w roku akademickim 2008/2009*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011.
3. Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2011*, Warszawa 2012.
4. *Diagnoza stanu kształcenia zawodowego i potrzeb w zakresie modernizacji oferty kształcenia dotyczących efektywności i adekwatności kształcenia przez szkoły zawodowe w kontekście potrzeb regionalnego rynku pracy*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2011.
5. *Działalność instytucji kultury w Polsce w 2011r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
6. Grzelak G, Płoszaj A., Smętkowski M., *Ocena strategii rozwoju regionu – wykorzystanie modelu czterech kapitałów na przykładzie woj. lubuskiego*, Studia Regionalne i Lokalne, Nr 39250/2006.
7. Hausner J. (red.), *Ekonomia społeczna a rozwój*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008.
8. Herbst J., *Kondycja ekonomii społecznej w Polsce 2006*, Stowarzyszenie Klon Jawor, Warszawa 2006.
9. Klimek D., Pietra P., *Procesy restrukturyzacyjne w sektorze ochrony zdrowia i ich wpływ na zmiany na rynku pracy województwa podlaskiego*, Białystok 2009.
10. Kusideł E., *Ekspertyza dotycząca obszaru: rynek pracy w kontekście raportu o Rozwoju*, opracowywanym zgodnie z art. 35b ustawy z dnia 6 grudnia 2006r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Boginia 2011.
11. Kutyło Ł., Stempień J.R., Stronkowski P., Zub M., *Analiza losów zawodowych absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych rocznika 2007*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2009
12. Mazur R., Ostrowski K., *System Informacji Oświatowej - Materiały z narady*, Kuratorium Oświaty w Białymstoku, Białystok 2010.
13. *Narodowy Program Zdrowia*, Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 2007.
14. *Ocena zabezpieczenia opieki zdrowotnej w woj. podlaskim*, PUW w Białymstoku, Białystok 2012.
15. *Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji. Analiza popytu i podaży pracy w województwie podlaskim w ujęciu regionalnym i lokalnym*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2009.
16. *Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji. Analiza rozkładu oraz charakteru popytu na zawody i kwalifikacje w województwie podlaskim w ujęciu lokalnym*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2010.
17. *Podstawowe dane z zakresu ochrony zdrowia w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010.
18. Proniewski M. (red.), *Diagnozy, analizy i modelowanie rozwoju. Foresight regionalny. Województwo podlaskie 2020 plus*, Białystok 2011.
19. *Psychiatryczna opieka zdrowotna w woj. podlaskim*, PUW w Białymstoku, Białystok 2011.
20. *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej w województwie podlaskim 2011*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, kwiecień 2012.
21. *Rocznik demograficzny 2011*, GUS, Warszawa 2011.
22. *Rocznik Demograficzny 2011*, GUS, Warszawa 2012.
23. *Rocznik statystyczny woj. podlaskiego 2011*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2012.
24. *Stan i ruch naturalny ludności w województwie podlaskim w 2010 roku. Opracowania sygnałne*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2011.
25. *Wieloletni Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie podlaskim na lata 2013-2020*, ROPS w Białymstoku, projekt z 05.09.2012 r.
26. Wojtyński B., Goryński P. (red.), *Sytuacja zdrowotna mieszkańców Polski*, NIZP-PZH, Warszawa 2008.
27. *Zdrowie i ochrona zdrowia w 2010 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
28. *Zdrowie i ochrona zdrowia*, GUS, Warszawa 2012.
29. *Zdrowie i ochrona zdrowia*, GUS, Warszawa 2012.

Strony internetowe:

<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2011_stan_i_ruch_naturalny_ludnosci_wpodl_w_2010_r.pdf

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2012_raport_o_sytuacji_spoeczno-gospodarczej_wpodl_w_2011r.pdf

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2011.pdf

http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analazy/Raporty_o_rozwoju/Raporty_krajowe/Documents/Ekspertyza_Rynek_pracy_20072011.pdf

www.kuratorium1.home.pl

<http://www.wrotapodlasia.pl>

http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.display?p_id=470896&p_token=0.4894251223139228

<http://www.lepszezdrowie.info/edytorial3-profilaktyka.htm>